

TANULMÁNYOK

BOROSY ANDRÁS

PERDÖNTŐ PÁRVIADALOK MAGYARORSZÁGON

A perdöntő párviadal a középkori Európában az istenítéletek egyik fajtája volt. Istenítéletnek azt a törvénykezési eljárásban használt bizonyítási módszert nevezzük, melyben a felek a természeti erők segítségével folyamodnak, hogy igazukat bizonyítsák. Az istenítélet nem a keresztény középkor találmánya, sokkal régebbi intézmény, s megtalálható a legkülönbözőbb természeti népeknél. Formái: az eskü, melyben az esküt letevő személy, vagy csoport a természetfeletti erőket, az istenséget arra kéri, hogy semmisítse meg őt, ha valótlan állít; a továbbiakban részletesen tárgyalandó perdöntő párviadal, valamint a különböző „próbák” (tűz, víz stb.), melyekben a természet erőit hívják segítségül, hogy bizonyítsák a peres fél igazát.

Az istenítéletek tehát az összes kontinens legkülönbözőbb népeinél ismertek voltak, az egyik fajtájukként feltűnő perdöntő párviadatok azonban nem.¹ Valószínű, hogy a perdöntő párviadal nem is volt eredetileg istenítélet. A germán népeknél, akik a perdöntő párviadalt a leginkább gyakorolták, kétségtelenül nem. Náluk a perdöntő viadal eredetileg nem más, mint a peres eljárásba illesztett, legalizált és a peres felekre szorító magánháború (Fehde), azaz a háború speciális formája. Abból a szokásból alakult ki, hogy a törzsek egymás ellen vívott háborúiban a vezérek vívtak meg egymással. A perdöntő viadal csak később vált az istenítéletek egyik nemévé. Ekkor a peres felek már nem feltétlenül maguk vívtak, hanem gyakran bérelt vívó viaskodott helyettük.²

A perdöntő párviadal ismert volt Európán kívül is — így Augustus császár korában a núbiaiaknál — de a középkori Európában különös népszerűségnek örvendett. Megtalálható a legtöbb népvándorláskori germán törzsnél, elterjedt és igen népszerű a frank birodalomban és utódállamaiban. A rómaiak körében a perdöntő párviadal intézménye már rég elhalt, de 967-ben I. (Nagy) Ottó császár (939—73) újra bevezette Itáliában. I. (Barbarossa) Frigyes császár (1152—90) törvényei többször is előírják. Ismerik a XIII. századi német jogkönyvek s az olasz, francia és német városjogok. E három országban a XIV. században is kétségkívül élő intézmény, bár az egyház az 1215-ös lateráni zsinat óta tiltja.

Angliában a perdöntő viadal eredetileg kevésbé népszerű. Ide a normannok vitték be szokását, de ők főként vidéken éltek, s a városokban az ezen intézményt nem ismerő angolszász jog uralkodott. Anglia 1213 óta a pápaság hűbérese, ezért itt komolyabban veszik a lateráni zsinat tilalmát. Ennek ellenére nem képesek a viadaloikat megszüntetni: még a XIV. században előfordulnak ilyen viadatok. (Érdekes, és az angol jog hagyománytisztelét mutatja, hogy a XIX. század elejéig minden

¹ J. Kohler: Studien über die Ordalien der Naturvölker. Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft 5. (1884). 368—376. o. Több mint húsz nem európai népet sorol fel, akiknél az istenítélet el volt terjedve. Perdöntő párviadal azonban a tanulmány szerint a felsorolt népeknél nem fordul elő.

² Heinrich Mitteis: Deutsche Rechtsgeschichte. Neubearbeitet von Heinz Lieberich, München—Berlin, 1960. 30. o.

királyi koronázáskor a király bajnoka — azaz bérvívója — viadalra hívja ki mindazokat, kik nem ismerik el jogosnak a király uralmát. E szokás csak IV. Vilmos idején [1830—37] szűnik meg!

A skandinávoknál a perdöntő párviadal kevésbé népszerű, mint a többi germán népeknél. 1000-ben Izlandban tiltják be, 1014-ben Norvégiában. Dániában a lovagi intézmény elterjedése újra divatba hozza, csak a XV. században szűnik meg. A különösen harcias normannok Dél-Itáliában is elterjesztik, s bár a racionálisabb gondolkodású II. Frigyes császár (1212—50) korlátozni igyekezett a párviadalt, az még a XVI. században is előfordul a két Szicíliában. A balti népeknél az eredetileg bizonyára ismert párviadal már megszűnt, de a germán hódítók — akár Itáliában — újra bevezették.

A szlávoknál is ismerték a perdöntő párviadalt. Oroszországban kétségtelenül megvolt már a X. század végén, s még IV. Iván cár (1533—84) törvénykönyve is ismeri, Csehországban és Szerbiában sem ismeretlen. Bizáncha a nyugat-európai keresztések vitték be, mint ahogyan Palesztinába is.

A perdöntő párviadal intézményét, melyet a középkori Európa harcias népei nagyon kedveltek, az egyház tiltani igyekezett, de kevés sikerrel. Még a papság körében is népszerű volt. A IX. században Dankbrand brémai pap, Izlandban térítván, a kereszténység igazát párviadalban bizonyította be: legyőzött egy hivatásos viadort (berserker-t). III. Ince pápa (1198—1216) 1208-ban megtiltja, hogy istenítéleteket és ezen belül párviadaloikat tartsanak templomokban (!), templomudvarokon, s megtiltja azt is, hogy püspökök ilyen viadalon részt vegyenek. Az 1215-ös lateráni zsinat, mint említettük, egészen eltiltja a perdöntő viadalt. E tilalom azonban csak igen lassan érvényesült. A Rómában székelő pápák nem ismerték az intézmény mély gyökereit, népszerűségét a germán népeknél, nemcsak a nemesség, hanem a parasztság körében is. Franciaországban 1258-ban IX. (Szent) Lajos (1226—70) betiltja, de IV. (Szép) Fülöp (1285—1314) főbenjáró ügyekben újra bevezeti, s büntetőperekben a XV. század végéig megmarad. Itáliában, ahol pedig a nem germán városi lakosság nem kedvelte, szintén csak a XIV. században szűnik meg. A városiak általában ellene voltak, a kereskedők nem találtak élvezetet a harcban, a viaskodásban, s racionálisabb gondolkodásuk miatt kevésbé is hittek az istenítéletben.

Általában a XIII. század végétől mindenfelé csökkennek a perdöntő viadalokra vonatkozó adatok, — bár igen késői esetek is előfordulnak: Spanyolországban 1522-ből, Firenzében 1530-ból, Franciaországban 1547-ből, Angliában pedig 1638-ból említenek utoljára viadalt (!).

Mint láttuk, az egyház elítélte a perdöntő viadalt, de mivel megszüntetni nem tudta, bizonyos fokig szertartásaival vette körül. A helyi egyházi vezetők nem sokat törődtek a pápai tilalakkal. A párviadal jogi formái mindenestre világi jellegűek. A viadalkok legrészletesebb leírását a francia forrásoknak köszönhetjük. A vádló először vádat emelt valamely bíróság előtt, s kétségbe vonta — néha már előzetesen — ellenfelének esküjét, vagyis hamis esküvel is vádolta, s viadalt ajánlott. Ha a másik fél is elfogadta a viadalt, mindketten túszokat állítottak, hogy azokkal is bizonyítsák a maguk igazát. Túszoknak a fél olyan rokonai, barátai jelentkeztek, kik meg voltak győződve igazáról, s így arról is, hogy a viadalban győzni fog, mert veresége rájuk nézve is kellemetlen következményekkel járt volna. A felek a viadal előtti éjszakán a közeli templomban virrasztottak, reggel misét hallgattak és megáldoztak. A bíró békülésre szólította fel a feleket, s ha a felek nem békültek, megesküdtek arra, hogy tiltott fegyvert, varázsesszéköt nem használnak. Ezután összecsaptak. A viadal után a legyőzöttet pervesztesnek minősítették, s — amennyiben életben volt — megbüntették, olykor halálbüntetéssel sújtották. Utána a vesztes fél túszeit is megbüntették, esetleg szabadon bocsátották. Rokonok nem vívhattak egymás ellen. Eleinte meg-

követelték, hogy a viadalban részt vevők ugyanazon társadalmi rendhez tartozzanak, később a magasabb társadalmi helyzetű kihívhatta az alacsonyabb helyzetűt, de ilyenkor a két fél fegyverei nem voltak egyenlők.

A viadal nyilvánosan, vagy legalábbis tanúk előtt folyt. Itáliában jegyző is jelen volt. A bíró kihirdette, hogy a viadal megzavarásáért súlyos büntetés jár. A bajvívás rendszerint a király, vagy más nagyúr előtt történt, kiknek joguk volt bajvívást tartatni. Előfordult, hogy a bajvívástartási jogot hűbérbe adták a vele járó bevételek és az élvezet (!) miatt. A törvénylátó úr (Gerichtsherr) jelölte ki a viadal helyét, mely lehetett alkalmi, vagy rendszeresen ilyen célra használt térség. (Udvar, városi tér, széles utca, vár- vagy városkapu előtti mező, falun templomtér.) A küzdőteret bekerítették, hogy a nézők a viadalt meg ne zavarják. Ilyen szempontból a sziget volt a legalkalmasabb hely. A körülkerített helyen belül egy kisebb területet kerítették be, gyakran kötéllel, melyről a vívók ki nem léphettek. A külső körben tartózkodott a törvénylátó úr, vagy megbízottja, a tanúk és a fegyveres őrség, melynek feladata a viadal zavartalanságának biztosítása volt. A viadal reggel 6, vagy 9 órakor kezdődött, legkésőbb 15 órakor. Ha valamelyik fél addig nem jelent meg, vesztesnek nyilvánították. Előfordult, hogy a későn jövőt lefegyverezték és átadták a másik félnek.

A felek között egyenlően osztották fel a területet, a szelet, a napsütést. A viadal eszközei különbözőek voltak. A pannóniai kelták gyalogosan, vaskarddal és bárd-dal vívtak, a burgundok szintén, a nyugati gótok lovon, lándzsával, a többi germán népek általában gyalog, karddal, vagy harci bottal.

Francia- és Spanyolországban a lovagok lovon, lándzsával vívtak, a polgárok, parasztok s többnyire a bérvívók is gyalog, pajzssal és harci bottal. Az egyes jogforrások a vívók fegyverzetét és öltözetét részletesen szabályozták.

A felszerelést ellenőrző bíró adott jelt a viadal elkezdésére, s még közben is adhattott — ünnepélyes formák között — utasításokat. Ügyelt rá, hogy egyik féllel se történjék jogtalanság. A vívókat olykor segédek támogatták.

A Szásztükör szerint a segéd hosszú botot tart a kezében s a bíró utasítására leereszti azt, ha vége a viadalnak. A Szásztükör szerint a viadalnak akkor van vége, ha 1. az egyik fél a földre esik, hogy a feje a földet érinti, 2. valamelyik fél megsebesül, 3. valamelyik fél kéri, hogy a viadalt fejezzék be.

A viadal tehát nem volt feltétlenül halálos. Az is vesztesnek számított, aki a kijelölt területről kilépett, aki nem bírt tovább harcolni, mert kimerült, vagy elejtette fegyverét, vagy aki vesztesnek nyilvánította magát. Vesztesnek számított a vádlott, ha nem jelent meg a viadalon, vagy ha megjelent, de nem állt ki. A viadal közben a vádlott, ha úgy látta, hogy alulmarad, elismerhette a másik fél igazát, s ezzel vége szakadt a viadalnak; ki is egyezhettek viadal közben. Franciaországban a XIII. században az első csapások után, ha sebesülés történt, bármelyik fél javasolhatott kiegyezést. Ha a vádlott veszített, megbüntették, esetleg ki is végezték, ha győzött, a vádló egy bizonyos pénzüsszeget volt köteles neki fizetni. A bírának járó díjat a vesztes fizette, kivéve az egyháznak járót — a felek s fegyvereik megáldásáért —, ezt közösen fizették.

A bírának járó összeg nem volt csekélység, mert a kihívás napjától a viadal napjáig a felek a törvénylátó úr őrzetében voltak, ő táplálta őket s biztosított nekik vívómestert, hogy gyakorolhassák magukat. A vesztes köteles volt a győztes költségeit is kifizetni, sőt a győztesen ejtett sebekért fájdalomdíjat is kellett fizetnie. A vesztest hamis eskü bűnében is elmarasztalták s így becstelenné vált. Súlyos esetekben a viadalt elvesztő vádló jobb kezét levágták — a vádlottnál ilyen esetekben erre nem volt szükség, mert őt kivégezték. A francia jog szerint a vesztes fél halottnak számított, ha nem végezték is ki — hűbérbirtokai visszaszálltak hűbérurára,

allodiális birtokai pedig örökösire, néha lebontották a házát, s a felesége újra férjhez mehetett. Olykor a törvénytől úr kapta meg a vesztes vádlott vagyonát.

Nők, papok és zsidók általában nem vettek részt a párviadalon. Korábban a zsidók — fegyverviselők lévén — részt vettek viadalokban, később csak helyettes, bérvívót állíthattak — ez társadalmi süllyedést jelentett számukra.

Az egyházi személyek korábban vettek párviadalokban, de az ő — és csak az ő — esetükben az egyház képes volt az 1215-ös tilalomnak érvényt szerezni.

Nők általában ugyan nem vettek részt viadalokon, de egyes források említenek nők közötti, sőt férfi és nő közötti viadalt is. (Bern, 1288). Hogy ezek tényleg lejátszódtak-e, az nagyon kétséges.

Helyettesek vívtak a túlságosan fiatalok, túlságosan öregek (általában 60 évnél idősebbek), betegek és testi hibások helyett. Ha ezeknek nem volt viadalra képes rokonuk, idegeneket is bérbe fogadhattak. Később olyan személyek is állítottak helyettes, akiket viadalképesnek tekintettek: ezek magas állású emberek voltak, s jobbágyot, más függő személyt, vagy hivatásos bérvívót fogadtak bérbe.

A bérvívók (campiones, pugiles) száma nem volt csekély, bár korábban becstelenség számítottak. Később nem, annál kevésbé, mert elszegényedett, kóbor lovagok is álltak közéjük. Több város saját bérvívót tartott. A bérvívót vagy a bíró jelölte ki, vagy a felek választották ki több viador közül. Ügyeltek arra, hogy egyenlő fegyverzetűek legyenek, s lehetőleg egyforma erősek és gyakorlottak. Mivel ez utóbbi követelményt nehéz volt teljesíteni, egyes helyeken kisorsolták őket. Egy 1252-es bolognai törvény szerint csak a viadal után tudták meg, kiért vívtak. Visszaélések nem voltak ritkák. Pikardiában egy időben a nemesek a körzetben található összes bérvívót lekötelezték maguknak s így esetleges ellenfeleik nem találtak viadort. A bérvívók megesküdtek, hogy nincsenek varázsszereik.

A vesztes fél fizette a bérvívókat is, s ez nem volt kis összeg, hiszen azok a bőruket kockáztatták. A bérvívó általában (persze kivéve, ha kisorsolták) nem vállalt olyan ügyet, melynek igazáról nem volt meggyőződve, mert akkor attól kellett tartania, hogy alul marad.

Említettük, hogy az egyház ellenezte a viadalokat. 1215-től kezdve ez így volt, korábban azonban nem. I. Miklós (858—867) volt az első pápa, aki tiltotta — ezután 150 évig nem nyilatkoztak az ügyben a pápák. A XI. század közepe után néhány pápa még helyeselte is, olyan erős volt ekkor az egyházban a germán befolyás. Az egyház tilalma 1215 után is csak fokozatosan érvényesült, végérvényesen csak a tridenti zsinat tiltotta el 1563-ban. Megszűnése után helyét a római jogból átvett, s az egyházi bíróságok által is alkalmazott kínvallatás (tortura) vette át.³

3 Az istentételekről s ezen belül a perdőntő párviadalokról is a legalaposabb mű: *Hermann Nottarp*: Gottesurteilstudien. München, 1956. (Bamberger Abhandlungen und Forschungen II.) Az egyház és az istentételek viszonyáról I.: *Charlotte Leitmaier*: Die Kirche und die Gottesurteile. Eine rechtshistorische Studie. Wien, 1953. Az istentételekre vonatkozó pápai és zsinali dekrétumokat közli: *Petrus Browle S. J.*: De ordalibus. Decreta pontificum romanorum et synodorum. Pontificia Universitas Gregoriana. Textus et documenta in usum exercitationum et praelectionum academicarum. Series theologica 4. Romae, 1932. A legkorábbi dekrétum Zephyrinus pápa korából (199—217) származik, a legkésőbbi a rigai tartományi zsinat 1428-as dekrétuma. A germán népek, különösképpen a frankok, s később a németek és franciák körében elterjedt intézménnyel a német és francia jog- és kultúrtörténeti irodalom bőven foglalkozik. Így *Friedrich Wilhelm Unger*: Der gerichtliche Zweikampf bei den germanischen Völkern. Göttingen, 1847. passim.; *Rudolf Sohm*: Die fränkische Reichs- und Gerichtsverfassung. Weimar, 1871. 500—503. o.; *Georg Waitz*: Deutsche Verfassungsgeschichte. 3. kiadás. I. Kiel, 1880. 445—446. o. és 2. kiadás IV. k. Berlin, 1885. 429—431. o.; *Alwin Schulz*: Das höfische Leben zur Zeit der Minnesänger. II. k. Lipsce, 1880. 133—188. o. Lefrása szerint a viadal közben pihentek is. A küzdelem során birkózás is kialakulhatott, ha valamelyik fél a másik „kardja alá szaladt”; *Heinrich Brunner*: Deutsche Rechtsgeschichte. I. k. Lipsce, 1887. 402 és köv. o. szerint a párviadal a nyugati germánoknál és burgundoknál törvényes eljárás volt, az északi germánoknál, s valószínűleg a gótoknál is, törvényen kívüli. A bajoroknál és longobardoknál bérvívók is szerepeltek. A bajoroknál a bérvívót közvetlenül a vívás előtt, sorshúzással jelölték ki. A száli frankok pajzsával és „baculus”-szal felszerelve vívtak. Ez utóbbi Brunner nem botnak, hanem bárdnak tartja. A IX. században hallunk először lovon, lándzsával vívott viadalról. Ez az előkelőbbekre korlátozódo forma, később a nemesség és lovagság előjoga.; *M. Pfeffer*: Die Formalitäten des gottesgerichtlichen Zweikampfs in der altfranzösischen Epik. Zeitschrift für romanische Philologie IX. (1885) 1—74. o. Hangsúlyozza, hogy az előkelők nagyon kedvelték. A pápai tilalmak azért voltak hatástalanok, mert az intézmény gyökerei az Alpoktól északra igen mélyek voltak.; *Fustel de Coulanges*: La histoire des institutions politiques de l'ancienne France. La monarchie franque. Paris, 1888. 454—459. o.; *Otto Henne am Rhyn*: Geschichte des Rittertums. Leipzig, 6. n. 126—131. o.; *Alexander Gdl*: Der Zweikampf im fränkischen Prozess. ZRG Germ. Abt. 28. (1907) 236—289. o.; *Karl von Amira*: Grundriss des germanischen Rechts. 3. kiadás, Strassburg, 1913. 256—259., 275—280. o.; *Hans Fehr*: Das Waffenrecht der Bauern

Itália római eredetű lakossága a perdöntő viadalt soha nem kedvelte, a longobardoknál viszont ismert és népszerű volt.⁴

im Mittelalter. ZRG. Germ. Abt. 35. (1914) 127. és 155—158. o. Szerinte a X. sz. végén és a XI. sz. elején a szabad paraszt, mint minden más szabad, maga vív a perdöntő párviadalon. Száz évvel később is elismerik a nem lovagi állapotú személyek bajvivóját, de egy előkelő személy nem köteles kiállni egy kevésbé előkelő ellen. 1152-ben megszűnik a paraszt bajvivási joga. *Üb: Deutsche Rechtsgeschichte*. 2. kiadás, Berlin—Leipzig, 1925. 128. o.; *R. Hübnér*: (in: *Realexikon der Germanischen Altertumskunde*. [ed. *Johannes Hoops*] IV. k. Strassburg 1918—1919) 595—597. o. Megemlíti, hogy egyesek szerint a frankoknál a királyi hatalom vezette be, s hogy a skandinávoknál kevésbé terjed el s korán megszűnik.; *Ernst Mayer*: *Der Ursprung der germanischen Gottesurteile*. Historische Vierteljahrschrift XX. (1920—21) 289—316 o. évszám szerint is közli: Izlandban 1000-ben, Norvégiában 1014-ben s/űnt meg.; *Georg Grupp*: *Kulturgeschichte des Mittelalters*. 3. kiadás., 4. k., Paderborn, 1924. 114—116. o.; *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. III. k. Berlin—Lipsee, 1930/31., 1045. hasábj és IX. k. Berlin, 1938/41. 958—963. hasábj; *Richard Schröder—Eberhard Fr. v. Künsberg*: *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte*. 7. kiadás. Berlin—Lipsee, 1932. 94., 397—398., 852. o.; *Claudius Fr. v. Schwertn*: *Deutsche Rechtsgeschichte* (mit Ausschluss der Verfassungsgeschichte). Grundriss der Geschichtswissenschaft (ed. *Aloys Meister*) Leipzig—Berlin, 1912. 177., 180., 186. o.; *Üb: Germanische Rechtsgeschichte*. Ein Grundriss. Berlin, 1936. 215. o.; *Üb: Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte*. Berlin, 1941. 228. o.; *Hans Planitz*: *Germanische Rechtsgeschichte*. Berlin, 1936. 36—37. o.; *Jan Huizinga*: *Homo ludens*. Kísérlet a kultúra játék-elemeinek meghatározására. (Ford. Máthé Klára) Budapest, 1944. (eredeti: Leiden, 1938) 102. és köv. o. A párvialdal formális, játékszerű jellegét hangsúlyozza. Nézete szerint e párvialdalok rendszert súlyosabb sérülés nélkül végződtek.; *Hans Kuhn*: Die Grenzen der germanischen Gefeugschichte. ZRG Germ. Abt. 73. (1956) 68—76 o. Szerinte az északi germánoknál az előkelőket fegyveres kíséretükön (Gefolgshaft) kívül hivatásos viadorok is körülvették. Ezek Kuhn szerint a római gladiátorokhoz hasonlóan általában alacsony származású emberek, de az előkelők kíséretében nagy tekintélyt érthettek el. A viadorok (Kämpen) néha maga döntik el a háborúk sorsát — a nép, a hadsereg helyett harcolnak. Az alsóbbrendű viadorok neve északon „berserker”; úgy tűnnek fel, mint a „Kämp”-ek, elvadult keresetnélkülivé vált ága, bár voltak előkelő származású és fejedelmi szolgálatban álló berserkeresek is a X. századig.

Az izlandi források 12—15 főnyi berserker csoportokról beszélnek. Izlandban és Norvégiában hamar megszűnik a perdöntő viadal, Svédországban és Oroszországban azonban tovább él, s a berserkeresek tekintélye is tovább megmarad. *Lucien Musset*: *Problèmes militaires du monde scandinave* (VII—XIIe siècles). In: *Ordinament militari in Occidente nell'alto Medioevo*. I. k. Spoleto, 1968. 247. o.; Megemlíti, hogy a berserkeresek rendkívüli dühhöz harcoltak, gyakran meztelenül — talán kábítószert hatása alatt.; *Hermann Conrad*: *Deutsche Rechtsgeschichte*. I. k. Frühzeit und Mittelalter. 2. kiadás., Karlsruhe, 1962. 147—148., 387., 389. o.; *A. Esmein—R. Génestal*: *Cours élémentaire d'histoire du droit français*. 15. kiadás, Párizs, 1925. 89., 100., 247., 260., 407. o.; *Émile Chénon*: *Histoire générale du droit français public et privé des origines à 1815*. I. k. Párizs, 1926. 261—262., 673—674. o. A nemesek egymás között lovon, lovagi fegyverzetben vívtak, a parasztok gyalog, pajzsall és megvasalt bottal felfegyverkezve. Nemes és paraszt közötti viadal így nagyon egyenlőtlen lenne, ezért van olyan felfogás, hogy ilyenkor bérvívókat alkalmaztak. Olyan adatot is közöl, hogy ha a paraszt hívja ki a lovagot, tehát a lovag az alperes, a paraszt lovagi fegyverekkel harcolhat, ha a lovag a felperes, paraszti fegyverekkel. A bérvívók egymással csakis paraszti fegyverekkel vívtak: *Fr. Olivier—Martin*: *Histoire du droit français des origines à la Révolution*. Montchrestien, 1951. 57—58., 142—143. o.; *Ferdinand Lot—Robert Favtier*: *Histoire des institutions francaises au moyen age*. II. *Institutions royales*. (Les droits du Roi exercés par le Roi.) Paris, 1958. 306—307., 312., 317., 319—320. o. Franciaországban a XIII. századtól kezdve a jogászok korlátozni igyekeznek a perdöntő viadalokat. IX. Lajos is ellenük volt. 1306-ban Szépl Fülöp bűnügyekben továbbra is engedélyezi, polgári ügyekben azonban nem, háború idejére pedig megtiltja.

4 Ernst Mayer: *Italienische Verfassungsgeschichte von der Gothenzeit bis zur Zunftherrschaft*. Leipzig, 1909. I. k. 29. o., II. k. 227., 360. o. A longobardok a rendes bíróság, a frank uralom idején a comes előtt vívtak, rómaiak csak királyi missus, a comes palatini (Pfalzgraf), esetleg a király jelenlétében vívhattak. A római lakosság körében nem is nagyon volt elterjedve a X. század második felében I. (Nagy) Ottó császár szinte újra vezeti be. *Giuseppe Salvio*: *Storia del diritto italiano*. 9. kiadás, Torino, 1930. 49., 726. o. Nézete szerint a bérvívó eleinte családtag volt. Szicília-ban a szegényeknek közpénzen fogadtak viadort.; *P. S. Leicht*: *Ultime menzioni delle ordalie e del duello giudiziario in Italia*. In: *Festschrift Ernst Heymann*. I. k. Weimar, 1940. 95—101. o. Szerinte a perdöntő viadal Itáliában nagyobb részében a XIV. század első felében megszűnik. Legtovább Friulban és Isztriában tartja magát.; *Robert Davidson*: *Forschungen zur Geschichte von Florenz*. Berlin, 1900. c. műve II. kötetében a 315—317. oldalon San Gimignano városa „városkönyveiből” és okleveleiből a perdöntő viadalokra vonatkozó regestákat közöl az 1238—1314-es évek-ből. Angliában a normann hódítás előtt a perdöntő viadal nem ismeretes. *Frederick Pollack—Frederick William Mailland*: *The History of English Law before the Time of Edward I*. II. k. Cambridge, 1895. 597—598. o.; *W. S. Holdsworth*: *A History of English Law*. 5. kiadás, I. k. London, 1931. 308—310. o. A normann hódítás után Angliában a legkülönbözőbb módon alkalmazták a viadallal történő bizonyítást. Tanúk — sőt néha bíróságok is — ezzel igazolják szavahihetőségüket. Egyénre ezzel igazolták ártatlanságukat, egy birtokhoz, valamely pénzösszeghez való jogukat. Nemzetközi viták eldöntésére is használták. Eleinte nők, gyermekek és 60 éven felüliek alkalmazhattak bérvívót, később mások is. A XIII. század végére már elavult a perdöntő viadal. Elszigetelt esetek még 1571-ben, sőt 1638-ban is előfordulnak, mint peres bizonyíték azonban teljesen csak 1819-ben szűnik meg.; *Diethrich Sandberger*: *Studien über das Rittertum in England, vornehmlich während des 14. Jahrhunderts*. Berlin, 1937. *Historische Studien* 310., 93—147. o. Szerinte az angolszászok is ismerték már a párvialdalt. Angliában 1199-ben a felek még személyesen harcoltak. 1271-ben tűnik fel az oklevelekben először a bérvívó. 1219-ben az istentélelt többi formája megszűnik, a viadalok éppen ezért gyakoribbá válnak. Ritkán használták büntető, gyakrabban a polgári perekben. A XIV. század végén szinte új virágokra van a perdöntő bajvivásnak; *Vivian Hunter Galbraith*: *The Death of a Champion* (1287). In: *Studies in Medieval History presented to Maurice Powicke*. 2. kiadás. Oxford, 1969. 233—295. o.; 1287-ben egy perdöntő viadalban meghalt egy viador. A szerző e tényből kiindulva leírja, hogy a perdöntő viadal Angliában ez idő tájt már hanyatló intézmény. Évente kb. 20 esetben fordult elő. A bérelt vívók szabad emberek voltak, s nemcsak a XIII. században tevékenykedtek, hanem már a XII. század első felében is, sőt talán mióta egyáltalán csak létezik perdöntő viadal. A XIII. század előtti jogi forrásokban feltehetőleg azért nem szerepel, mert az egyház szigoritlan tiltotta. A viadalok során ritkán fordult elő haláleset, de lebonyolításuk nagyon költséges volt. Ezért sokkal több esetben esik róluk szó, mint ahány esetben tényleg le is zajlottak ilyen viadalok. Sokféle módon lehetett a viadalban csapni is.; *Hermenegild Jureček*: *Das Recht in Böhmen und Mähren*. I. k. Prága, 1866. 132—133. o. Kétféle perdöntő viadalt említett a karddal vívottat (meče sedati) s a bunkósbottal vívottat (kyje sedati); *Emil Werunsky*: *De ordo iudicii terre Boemie*, ZRG Germ. Abt. X. (1839). 129. o.; *A. Rambaud*: *Oroszország története eredetétől kezdve 1884-ig*. I. k. Budapest, 1890. 226. o. A XV. században is van perdöntő párvialdal. Arra törekszenek, hogy ne legyen halálos kimenetelű. Mindkét fél vértetve legyen, fegyverük csak dorong lehet. Nők, kiskorúak, egyházi személyek bérvívót állíthatnak. A perdöntő viadalokról, a párvialdalok képes ábrázolásáról l. *Hans Fehr*: *Kunst und Recht I. k. Das Recht im Bilde*. Erlangen—Zürich—München—Leipzig, 1923. és *Talhoffers* *Fechtbuch aus dem Jahre 1467*. *Gerichtliche und andere Zweikämpfe darstellen*. (Ed. *Gustav Hergsell*) Prága, 1887. Az 1467-ben rajzolt 270 táblán a vívás legkülönbözőbb helyzeteit ábrázolta a szerző, a legkülönbözőbb fegyverekkel, sőt fegyver nélküli birkozó fogásokkal is. A helyzetek némelyike elképzeltek, irrealisnak tűnik. Ilyenek többek között a férfi és nő közötti viadalokat ábrázoló képek.; A magyar történeti irodalomból: *Thóth László*: *Az istentéletekről, különös tekintettel hazánkra*. Budapest, 1908. 42—73. o.; *Kulcsár Zsuzsanna*: *Igy éltek a lovagokban*. Budapest, 1967. 70. o.

A perdöntő párviadal intézményét ismerték Magyarországon is. Mivel igen érdekes, mondhatni „látványos” intézményről van szó, érthető, hogy már korán felkeltette történetíróink figyelmét. Botka Tivadar már a XIX. század első harmadának vége felé monográfiát írt a perdöntő párviadalokról, az oklevelek adataiból vont le érdekes következtetéseket, s számos oklevelet is közölt.⁵ A témáról a kiegyezés évében Pesty Frigyes igen alapos, máig nélkülözhetetlen tanulmányt írt. Ebben az egyetemes történeti összefüggéseket is vizsgálva írja le a perdöntő párviadatok magyarországi történetét az oklevelek adatai alapján. Ismerteti a viadatok előzményeit, jogi alapjait, lefolyásukat, a bajvíváskor használt fegyvereket, ruházatot, a viadatok szabályait, jogi következményeit. Külön fejezetben foglalkozik a viadorokkal (pugiles), akik a perdöntő viadatokban ügyfeleik helyett vívtak, anyagi ellenszolgáltatás fejében testi épségüket, sőt életüket kockáztatva. Megállapítja, hogy társadalmi helyzetük nem megvetett, sőt földbirtokaik is lehetnek, s nemesekké is válhatnak. Szereplésük hozzájárult az intézmény hanyatlásához, mert nem ritkán megvesztegették őket. Részletesen vizsgálja Pesty hol és milyen időpontban zajlottak le a párviadatok, s milyen bírák rendelhettek el perdöntő viadalkat. Foglalkozik a bajvívás alóli felmentés kérdésével. Cáfolja Botka nézetét, hogy a városi polgárok azért igyekeztek felmentést szerezni, mert nem voltak annyira harciasak. (Nézetünk szerint e tekintetben inkább Botkának van igaza — mint a külföldi példák is mutatják: a nem hivatászerűen harcos és racionálisabb gondolkodású polgárnak a perdöntő viadal aligha lehetett olyan rokonszenves, mint a kifejezetten harcos népelemeknek.) Kifejti, hogy a klérus mindig ellenszenvvel viseltetett a perdöntő viadatok iránt, szívesen betiltotta volna, de semmit sem tehetett a „nép szellemében gyökerező”, a harcos népelemek által kedvelt intézménnyel szemben. Külön fejezetben írja le a viadatok nyomán hozott ítéleteket. Végül leír néhány nevezetesebb párviadalt s tárgyilagosan próbálja értékelni a modern ember számára szokatlan intézményt.⁶

A perdöntő párviadallal foglalkozó későbbi művek általában Pesty adatait használják fel s kevés újat mondanak. Ilyenek SEDA ERNŐ műve és THÓT LÁSZLÓ sok egyetemes történeti anyagot használó tanulmánya.⁷

Jogtörténeti kézikönyveink is foglalkoznak a perdöntő viadokkal. Így HAJNIK IMRE lényegében szintén Pesty alapján írja le az intézményt, külön foglalkozva a „bajnok” (pugil) intézményével. Kiemeli, hogy a források a pugil gyakorlott, vagy gyakorlatlan voltát is említik, s az ítélet rendszerint meghatározza, *milyen* pugilt kell a peres félnek kiállítania, de csak a XIV. század elejétől kezdve.⁸

TIMON ÁKOS megállapítja, hogy hazánkban a tűz- és vízpróbnak az 1279-es budai zsinat által történt betiltása még elterjedtebb tette az addig is népszerű viadalkat. Említésük már egy 1231-es oklevélben előfordul. A XIII—XV. században, az egyházi bíróságokat kivéve, mindegyik bíróság alkalmazta a viadalkat a felek megegyezése, vagy bírói határozat alapján, noha polgári perben csak akkor, ha a felek ilyen értelemben egyeztek meg, vagy ha az előzetes bizonyítás elégtelen volt. Büntetőperekben a bíró bizonyos esetekben *köteles* elrendelni (hűtlenség, felségsértés, pénzhamisítás, gyilkosság). A városi kiváltságlevelekből úgy tűnik, hogy a polgárság kiváltságai közé tartozott a párviadal alóli mentesség. Ez a királyi hospesek majdnem általános kiváltsága. Kovachich Márton György közöl ugyan formuláskönyvében városi via-

⁵ Botka. passim.

⁶ Pesty Frigyes: A perdöntő bajvívások története Magyarországon, Pest, 1867. Értekezések a történeti tudományok köréből. I. k. (1867—70). 2. sz., passim. Botka cáfolata: 119—122. o.; Érdekes, hogy az intézmény értékelésénél a szerző azt írja: „kár a régi intézményeket lenézni és barbárnak bélyegezni, mert előfordulhat, hogy — legalább ideiglenesen — visszaesünk a középkor félbarbárságába.” (190. o.) A polgárok párviadallelenségéről l. még *Granasztói György*: A középkori magyar város. Budapest, 1980. 89. o.

⁷ SEDA ERNŐ: A párbaj. Budapest, 1882. 36—51. o.; THÓT LÁSZLÓ: i.m. 42—73. o.

⁸ HAJNIK IMRE: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád és a Vegyes-házi királyok alatt. Budapest, 1899. 259—276. o.

dalról szóló formulát is, de városi viadalról konkrét adat nem maradt ránk. Papok, nők és zsidók nem vívhattak személyesen.⁹

Az eddig említettekhez hasonlóan írja le a perdöntő viadalt Eckhart Ferenc. Megemlíti, hogy amennyiben valaki a másik fél által felajánlott párviadalt elutasította (amit jogosan megtehetett), ezzel a másik fél esküjét erősítette, a magáét pedig gyengítette. Csak súlyos esetekben kellett személyesen vívni. Legtöbbször a nemesek is pugilt állítottak.¹⁰

A perdöntő viadallal még néhány más szerző is foglalkozott. Dombóváry Géza jogtörténeti tanulmányában megállapítja, hogy bajvívásra Magyarországon nem csak a nemesek voltak kötelezve. A bajvívó pugilok jó része nem volt nemes, de — mert hivatásszerűen űzték a bajvívást — fegyverviselési joguk volt, és saját pereikben is bizonyíthattak párbajjal.¹¹

A bajvívó foglalkozást a társadalmi emelkedés eszközeként ismeri fel Holub József, megemlíti, hogy 1246-ban Csák zalai ispán a Csep faluból való Rubin bajvívó várszolgát várjobbágyvá emeli.¹²

Moór Elemér a perdöntő viadalok XIII. századi elterjedtségéből arra következtet, hogy ez feltételezi a lovagi torna, lovagi harceljárás általános voltát.¹³ Ebben igazat adhatunk neki, ám csak a lovas perdöntő viadalok esetében.

A ránk maradt hazai törvények keveset foglalkoznak a perdöntő párviadallal. Elsőnek II. András (1205—35) 1222. évi Aranybullájának 12. cikkelye szól róla, mely az özvegyek jogait igyekszik biztosítani, és megemlíti a párviadalban elesettek özvegyeit is.¹⁴ A „duellum” szó jelenthetne bármilyen párviadalt is, de valószínű, hogy perdöntő viadalról van szó, mert a benne elesetteket a törvénycikk a halálra ítélték mellett említi. A következő, a perdöntő viadalt említő törvény két és fél évszázaddal később keletkezett. Mátyás király (1458—90) 1471. évi dekrétumának 28. cikkelye szerint az olyan személy, akit nemes ember megölésével vádolnak, ártatlanságát nem bizonyíthatja esküvel, hanem csak „communi inquisitione” (nyomozással), vagy „duellari certamine” (párviadallal).¹⁵ Mátyás korában a már több száz éve divatozó perdöntő párviadallal szemben jogos kételyek merültek fel, s Mátyás, ha teljesen megszüntetni nem is, de lényegesen korlátozni akarta a perdöntő viadalt. 1486-os dekrétuma 18. cikkelyében nyíltan kimondja, hogy a perdöntő párviadalokban könnyen lehetséges a csalás, mert a viadalban részt vevő pereskedők ritkán vívnak személyesen, a bérvívókat (pugiles) pedig meg lehet vesztegetni, s ilyenkor az igaz ügyet képviselő fél veszíthet. Ezért a törvény eltörli a perdöntő bajvívást, melyet — meglepő módon — az egész világon ismeretlennek nevez — kivéve azt az esetet, ha a per eldöntésére minden más bizonyíték hiányzik. Hatalmaskodási és birtokperekben mindig van valamilyen bizonyíték, ezért ilyen esetekben nem alkalmazandó. Kizárólag a „curia regia militaris”-ban alkalmazható, a királyi személyes jelenlétbírósa (in iudiciis personalis presentiae regiae) előtt nem, mert abban egyházi személyek is részt vesznek, s ezért nem illő, hogy ilyen bíróság a feleket pár-

9 *Timon Ákos*: Magyar alkotmány és jogtörténet. 6. kiadás, Budapest, 1919. 490. és köv. o.; Timon kézikönyve, illetőleg korábbi kiadásának Schiller által történt fordítása (2. kiadás 1909) alapján írja le az intézményt *H. Nottarp* is idézett alapvető monográfiájában: (189., 201., 281., 289. o.)

10 *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány és jogtörténet. Budapest, 1946. 395—397. o. Az új jogtörténeti tankönyv: *Csizmadia Andor—Kovács Kálmán—Asztalos László*: Magyar állam- és jogtörténet a 321—322. oldalon foglalkozik a perdöntő viadallal.

11 *Dombóváry Géza*: A beestelenítés büntetése és az ordaliális párbaj negyvennyolc előtti fenytőjogunkban. Szege, 1937. 25—30. o.

12 *Holub József*: Zala megye története a középkorban. I. k. A megyei és egyházi közigazgatás története. Pécs, 1929. 60. o. Ugyanerről az esetről jegyzi meg Molnár József, hogy rátermett, fegyverrel bíró és szegény emberek vállalhattak ilyen feladatot. (*Molnár József*: A királyi megye katonai szervezete a tatárjárás korában. (HK 1959/2; 235. o.)

13 *Moór Elemér*: Die Anfänge der höfischen Kultur in Ungarn. Ungarische Jahrbücher, Band, XVII., 1937. 71. o.

14 II. András 1222. évi törvénye, Articulus 12. CIH I. 136.

15 Mátyás 1471. évi dekrétuma. Articulus 28. CIH I. 370.

viadalra kötelezze. A törvény felsorol néhány olyan esetet, mikor semmilyen bizonyíték nem található s a párviadalal történő bizonyítás nem kerülhető el.¹⁶

A törvényekből tehát nem sokat tudhatunk meg a perdöntő párviadal intézményéről. Mindössze annyit, hogy 1222-ben már előfordultak viadokok, 1471-ben még szintén el voltak terjedve, 1486-ban és 1492-ben viszont már korlátozni igyekeznek a viadalokat, s ezt a család lehetőségével és az egyháziak ellenszenvével indokolják, meg azzal, hogy a perdöntő viadal máshol ismeretlen. Az utóbbi törvényekből az is kiderül, hogy a peres felek többnyire nem maguk vívtak, hanem pugilokat alkalmaztak.

Szerencsére azonban vannak más forrásaink is, melyek a perdöntő viadalokról tudósítanak. Ezek elterjedt voltát Mátyás 1486-os dekrétuma is igazolja, mert hiszen *korlátozni* csak olyan valamit lehet, ami *elterjedt*. Még inkább bizonyítja a perdöntő viadokok elterjedt voltát Kovachich Márton György formuláskönyve, melyben a magyar királyi kancellária, a királyi és alsóbb bíróságok, valamint a hazai hiteles helyek által használt jogi formulákat gyűjtötte össze. Felsorolja azokat az eseteket, mikor párviadalal szokás bizonyítani. Ilyen eset például, ha a peres felek kéri, vagy ha valakit hűtlenséggel vádolnak. Az ilyen viadal a szerző szerint „meztelen” párbaj, azaz egy ingben és egy szál karddal történik. Az ilyen viadal életre-halálra megy, s ezért nem gyakran fordul elő, mert azt „szörnyű látni és hallani” (mármint a XVIII. század végi békeszerető tudós szerző számára, a kortársak véleménye nyilvánvalóan más volt). Kovachich közöl egy olyan formulát, melyet a városokban szokásos párviadokok esetében szoktak alkalmazni. A formula szerint a városban előre elkészített bajvívótér volt, ezen vívtak a felek személyesen és gyalogosan pajzsral és „más eszközökkel” felszerelve. Más helyen olyan esetet említ, mikor a felet úgy marasztalják el, mintha perdöntő viadalt veszített volna el, bár viadal nem történt.¹⁷

A perdöntő bajvívás intézményéről számos adatot közölnek okleveleink, s néhányat elbeszélő forrásaink is. Ezekből mindenekelőtt azt állapíthatjuk meg, hogy a perdöntő párviadal a XIII. század első negyedében már közismert volt, s Mátyás 1486-os korlátozásai ellenére létezett még 1540-ben is. Egy ilyen viadal szemlélése közben fogja el a rosszullet a betegeskedő Szapolyai János királyt (1526—40).¹⁸ Hogy a viadal magyar elnevezése „baj” (boij) volt — egy 1231-es keltezésű oklevélből ismeretes.¹⁹

A bajvívásoknak a jogszolgáltatásban betöltött szerepét s általában a kérdés jogi vonatkozásait Pesty Frigyes monográfiája és jogtörténeti kézikönyveink kellőképpen tisztázták. E dolgozat a következő kérdésekkel kíván foglalkozni:

1. Kik vehettek részt párviadokokban, illetőleg kik voltak felmentve a párviadokokban való részvétel alól és milyen ügyekben zajlottak le perdöntő viadokok?

2. Hogyan folytak le a párviadokok, milyen fegyverekkel és milyen módon küzdöttek a párviadalban részt vevő felek?

3. Kik voltak a pugilok, milyen volt a társadalmi helyzetük?

16 Mátyás 1486. évi dekrétuma. Articulus 18. CIH I. 420—422. Ugyanezen törvény 78. articulusa említi. A bajra hívó törvényszéki levél díja, mely 200 dénár, az egyik legdrágább a törvényszéki levelek közül. Uo. 466.: Mátyás dekrétumának intézkedését II. Ulászló 1492-es dekrétumának 37. cikkelye megismétli. (uo. I. 504.)

17 *Martinus Georgius Kovachich*: *Formulae solennes stili in cancellaria, curiaque regum, foris minoribus, ac locis credibilibus authenticisque regni Hungariae olim usitati*. Pesthini, 1799. 8—10., 35—36., 61. o. A városokban folytatott viadokok formulája azt látszik bizonyítani, hogy a később ismertetendő, számos várost a perdöntő viadokok kényszerre alól mentesítő privilégiumok ellenére, a perdöntő viadokok intézménye a városokban sem volt ismeretlen.

18 Az Aranybullánál (1222) régebb hiteles adat a perdöntő viadokokról nincs. A Szent István nevével jelzett oklevél, mely a zalavári bencés apátságának bérvívót (pugil) ígér, nem 1024-ben keletkezett, hanem valószínűleg 1341 és 1346 között hamisították. (Reg. Arp. 8.) Mátyás 1486-os korlátozó intézkedésével egyetért udvari történetírója, Bonfini is. A perdöntő párviadalt „megengedhetetlen”-nek s „más ország bíróságainál ismeretlen”-nek mondja. (*Bonfini*: *Rerum Hungaricarum Decades*. Decas. IV. Liber VII. [ford Geréb László] Budapest, 1959. 292. o. Az 1540-ben Szapolyai János jelenlétében lefolyt perdöntő viadalt Istvánfi krónikájából ismerjük. Ő azt állítja, hogy ilyen viadokok csakis a király színe előtt folyhattak le. (*Nicolai Istvanfi Pannonii*: *Historiarum de Rebus Ungaricis Libri XXXIV*. Vienne, Praga, Tergesti, 1758. 140. o.)

19 1231. Per II. András előtt a gyári káptalan és M. mester között ÁUO I. 283—284., Reg. Arp. 483. „Secundum iuris rationem consciencia Magistrorum nostrorum inter ipsos quod *ulgo dicitur boij* adjudicavimus.” Szentpétery hamis oklevélnek tartja, de a hamisítás nem sokkal később történhetett s a „boij” szó hitelességét aligha érinti.

Mielőtt e kérdések fejtegetéséhez hozzáfognánk, előre kell bocsátanunk, hogy a perdöntő viadatok Magyarországon való elterjedésének módját nem ismerjük. Valószínűnek kell tartanunk, hogy az európai feudalizmus más intézményeivel együtt jutottak el hazánkba. A lovasnomád népeknél nem ismeretes s így feltehetőleg a honfoglaló magyaroknál sem volt elterjedve. A harcias középkori magyarok azonban, úgy látszik, szívesen átvették s — a jelek szerint — kifejezetten kedvelték is a bajvívás intézményét, a peres ügyeknek fegyverekkel történő eldöntését.

1. Ami a perdöntő párviadatokban való részvétel jogát illeti, úgy tűnik, alig volt Magyarországon a társadalomnak olyan rétege, vagy csoportja, amely ne lett volna jogosult a bajviadalban személyesen, vagy pugil útján részt venni. Voltak viszont, akik a perdöntő viadal intézményét nem kedvelték és sok hospesközösséget fel is mentenek a perdöntő viadal kötelezettsége alól. Így Kálmán herceg a valkói hospesek részére kiadott privilégiumában úgy határoz, hogy semmilyen ügyben sem kötelesek párviadalt vállalni.²⁰ IV. Béla a nagyszombati polgároknak kiadott privilégiumában úgy dönt, hogy sem egymás között, sem idegenekkel nem kötelesek perdöntő viadalt vívni.²¹ Felmentést kapnak a viadal kötelezettsége alól Pest város polgárai is.²² Hasonló mentességet kapnak Béla királytól Korpona, Zágráb, Jaztrabarecka,²³ IV. Lászlótól pedig Vasvár polgárai.²⁴ Hasonló felmentéseket Nagy Lajos korából is ismerünk Kassa, Krapina és Kapronca privilégiumából.²⁵ Valószínűnek kell tartanunk, hogy a racionálisabb gondolkodású és nem hivatásszerűen harcospolgárság általában nem kedvelte a perdöntő viadal intézményét, nem szívesen bízta peres ügyeit a párviadal bizonytalan és véres módszerére. A felsorolt privilégiumokból természetesen nem következik, hogy hazánkban a városlakó hospesek általában fel voltak mentve a párviadal alól. Ha így volna, nem lett volna szükség az egyes városoknak kiadott privilégiumokra. Ezekre éppen azért volt szükség, mert olyan országos törvény, mely a városi polgárságot a bajviadatok alól felmentette volna, nem létezett.

Valószínűnek kell tartanunk, hogy igenis voltak városok, melyek a perdöntő párviadatok alól nem voltak felmentve. Erre vall Kovachich említett formulája is.²⁶ Úgy látszik, voltak hospesek, akik a felmentést nem is igényelték. A Zólyom vármegyei Lipcse melletti Beszterce hospesei például — privilégiumuk szerint — nem voltak felmentve a bajvívás alól. Ha maguk közül valók vívnak egymás ellen, szász módra — kerek pajzsral és karddal — kell vívniuk, ha más valaki ellen, a király dönti el a bajvívás módját.²⁷

Az egyház, mint láttuk, ellene volt a perdöntő viadatoknak, bár megszüntetni nem tudta őket. Igyekezett legalább az egyházi személyeket távol tartani a perdöntő viadaloctól. Így IV. Orbán pápa (1261—64) 1262-ben megtiltotta a johannita lovagrend tagjainak, hogy perdöntő viadalocton részt vegyenek.²⁸ Hogy e tilalmat mennyire vették komolyan, nem tudjuk, kétségtelen azonban, hogy a XIII—XIV. században a párviadatok szokása annyira erős volt, hogy az egyháziak sem vonhatták ki magukat alóla. Így IV. László idejében a bakonybéli apát kénytelen jogait Kayari Dénes és Balasey ellenében párviadallal megvédeni.²⁹ Az eset nem egyedülálló. Az egyháziak ugyanúgy kénytelenek voltak birtokpereikben a párviadal intézményét elfogadni, mint bárki más. Magyarország püspökei 1338-ban panaszkodó levelet írnak

20 1231. *Endlicher* 435.

21 1238. *Endlicher* 444. Reg. Arp. 467.

22 1244 (okt. 15. előtt) *Endlicher* 466.; Reg. Arp. 781.

23 1244. *Fejér* IV/1. 329—331.; Reg. Arp. 793.; 1266. nov. 23. *Endlicher* 510.; Reg. Arp. 1504.; 1267.; *Endlicher* 496—497.; Reg. Arp. 1136.

24 1279. jún.—aug. *Endlicher* 552.; Reg. Arp. 2973.

25 1347. *Fejér* IX/1. 403. o.; 1347. március 1. Zágráb. *Joannes Kukuljevič*: Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Pars I. Volumen I. 113. o.; 1356. *Fejér* IX/2. 493—498.

26 L. a 17. lábjegyzetet.

27 1255. *Fejér* IV/2. 297.; Reg. Arp. 1059.

28 1262. máj. 18. Magyar Sion I. (1363). 374. o.

29 IV. László kora, szept. 7. Margitsziget, ÁUO IV. 382.; Reg. Arp. 3593.

XII. Benedek pápának (1334—42), melyben többek között arról panaszkodnak, hogy Károly Róbert király (1307—42) „elnyomja”, s jogaikat semmibe véve párviadalra kényszeríti őket.³⁰ A püspökök panasza nem intéződött el gyorsan. 1344-ben VI. Kelemen pápa (1342—52) levelet ír Nagy Lajos királyhoz (1342—82), melyben elpanaszolja, hogy Magyarországon, ha egyházi személyek birtokaik ügyében világi bírósághoz fordulnak, azok gyakran perdöntő viadalra, pugil fogadására akarják őket kötelezni. Ha pedig erre nem hajlandók, perüket elvesztik. A pápa sürgeti Lajost, hogy a párviadatok véres és istenkísértő szokását teljesen szüntesse meg.³¹ Ez nem következett be — az intézmény gyökerei erősek voltak, nem is szólva arról, hogy az Avignonban székelő pápák intelmeinek súlya sokkal kisebb volt, mint a XIII. század nagyhatalmú pápáié.

A perdöntő bajvívásról szóló oklevelek adatai azt bizonyítják, hogy az ország nagyrészt hadakozó életformájú nemessége kedvelte az egyház szemében joggal elleneszenves intézményt. De nemcsak az országos nemesek voltak párviadalképesek. Párviadallal dönthették el peres ügyeiket a szepesi lánzsások is, mégpedig a király színe előtt.³² Párbajképesek és párbajkötelesek voltak a várjobbágyok, sőt a castrensisek is. IV. Béla átírta Miklós ispán, alországbíró oklevelét, melyben a Salamon nemzetség tagjainak ítél egy földet a pozsonyi vár jobbágyai és várszolgái ellenében. A döntést bajvívás előzte meg, melyben a pozsonyi várjobbágyok és castrensisek pugilja alul maradt.³³ Párviadal döntött el egy Becend comes és a trencsényi vár jobbágyai közti birtokper, melyben Becend pugilja győzött.³⁴ A karcsai várnépek Ethuruh elleni perében Roland nádor párviadalt ítél. A viadalban Ethuruh és várjobbágy rokonainak pugilja győzött a karcsai várnépek (populus castri) pugilja ellen.³⁵ 1268-ban különböző helységeken lakó királyi udvarnokok pereskednek egymással s perüket párviadallal döntenek el.³⁶

Ha a várjobbágyok, várnépek és udvarnokok párviadalképesek voltak, azok voltak természetesen a hadakozó magánserviensek is. A királyné bírósága dönt Köcsky Dénes fia Gywke és Domonkos fia Miklós macsói bán serviensének ügyében, akinek a kisköcski nemesek ellen kellene párviadalban részt vennie. A viadalt a bíróság elhalasztotta, mert a peres felek a király seregében szolgáltak.³⁷

A párviadalt mint az igazság kiderítésének, a per eldöntésének eszközét a Magyarországon élő zsidók bizonyos ügyeiben is használták. IV. Béla 1251-es, a zsidók jogállását szabályozó törvénye szerint, ha egy zsidó gyilkosság áldozatául esik és gyilkosságának személye nem állapítható meg biztosan, de találnak a tett elkövetésével alaposan gyanúsítható személyt, annak bűnösségét, vagy ártatlanságát párviadallal kell tisztáznia.³⁸

A perdöntő párviadaloikat a legkülönbözőbb ügyekben alkalmazták, magánjogi perekben és bűnügyekben egyaránt, ha más bizonyítási lehetőség nem volt, vagy ha mindkét peres fél javasolta. A leggyakoribb eset a birtokper; az azokkal kapcsolatos párviadalokból csak néhány példát hozunk elő. 1231-ben bajvívás dönt Tamás ispán fia Márton mester és Hektor ispán között a Duna-part egy részének birtoklása ügyében.³⁹ Mária királyné Koltai Leoncius és András birtokában hagy egy vitás földet, melyet Gyanó falusi királynéi népek magukénak vallottak, de a perdöntő viadalban alul maradtak.⁴⁰ Luthardus ispán fia Tamás, másfelől Jacod-i Simon és Bank peres-

30 1333. *Fejér* VIII/4. 321—324.

31 1344. *Theiner* I. 677.

32 1243. jún. 7. IV. Béla szepesi privilégiuma. *Endlicher* 461.; Reg. Arp. 745.

33 (1241). *Fejér* IV/1. 149.; Reg. Arp. 705. *Fejér* szerint 1239-es oklevél, *Szentpétery* szerint valószínűleg 1241-es. Az adat annál érdekesebb, mert a várszolgák (castrensesek) nagyobb részt nem voltak hadakozó népelem.

34 1247. jún. 22. *ÁUO* VII. 228.; Reg. Arp. 355.

35 1253. *ÁUO*. II. 242—245.

36 1263. *ÁUO*. III. 180.; Reg. Arp. 1583.

37 1352. márc. 26. Vác. *OL DL* 41 133.

38 1251. dec. 5. *Bela regis iura iudeorum* 19. pont.; *Endlicher*, 475—476.; Reg. Arp. 962.

39 1231. *Héderváry* O. I. 1.; Reg. Arp. 476.

40 1269. máj. 1. *Bikács. Házi Jenő*: Vas megyei középkori oklevelek. *Vasi Szemle*, 1967. 96—97. o.

kednek egy Nyárad nevű földért s a per során a király előtt párbajt is vívnek.⁴¹ Abrank fia Lőrinc felperes azzal vádolja Dorman István alperest, hogy őt kizárta parochiális egyházából, s ezzel 15 márka kárt okozott neki. Az ügyben párbajt ítélték meg.⁴² Lampert országbíró ítéletlevele arról a perről szól, amely először egyrésztől András comes fiai: Péter, János, Éliás és Pál, másrésztől Ders fia Tamás között folyt Janok birtoka miatt. Mivel András fiai Janokot egy Méznevelő nevű földért cserébe kapták, a per Miklós és Tamás között folyt le. Miután mindkét fél eskütársakkal bizonyította igazát, párviadalt ítélték, melyben Miklós pugilja győzött, s így Janok az övé lett.⁴³

Beyei Simon fia Dezső mester és fiai: László, János, Miklós, Barchal, István és Simon, továbbá Detrik nemes özvegye, aki Tóbiás fia Simon leánya és Dezső mester özvegye, nemkülönbén Opoz-i Detrik fia György mester és fiai: János és László békésen megegyeztek. György mester és fiai s a hozzá közel álló Ugrin fiai két — a király színe előtt tartandó — bajvívást kívántak. A bajvívás megtörtént s az általános ítélet szerint Dezső és fiai, valamint az özvegy legyőzték Ugrin fiait. A bajvívás kimenetele következtében Telekus possessio Dezső mesternek, fainak és a nemes özvegynek jutott.⁴⁴ Mivel az özvegy is a győztesek között szerepel, a viadal pugilok közreműködésével folyhatott.

Párviadalt ítélték hatalmaskodási ügyekben is. Így 1335-ben Pál országbíró dönt Inárcsi Máté és Miklós közös panaszja ügyében, mely szerint Mikó találkozott Mátéval, elvitte annak 4 lovát, Máté pedig őt szénagyújtás közben megverte. Mivel az ilyen ügyek igazsága bajvívással, vagy eskütétellel döntendő el, a felek kérésére elrendeli, hogy március 6-án a király jelenlétében megtartani szokott viadalon gyalogosan vívjanak meg.⁴⁵ 1477-ben Mátyás király rendel el párviadalt hatalmaskodási ügyben,⁴⁶ 1478-ban pedig hasonló ügyben Guti Ország Mihály nádor.⁴⁷

Egy Benedek nevű birtokos megölése ügyében elrendelt párviadalban Tahi Sixtus fia Sixtus diadalmaskodott és ezáltal elnyert egy Fel-Ida nevű részbirtokot.⁴⁸

Gyalogos párviadallal kénytelen magát tisztázni Miklós alnádor ítélőszéke előtt egy emberöléssel vádolt személy.⁴⁹ Nagy Lajos király párbajra ítelt két személyt, kik közül az egyik a velenceiekkel való összeesküvéssel vádolta a másikat.⁵⁰

A párbaj elrendelése néha bonyolult eseteket idézett elő. Így III. András király (1290—1301) Barleus ispán és Iriszlaus ispán panaszja tárgyában, mely szerint Máté nádor őket birtokaikból elűzte, s várukat elvette, úgy döntött, hogy Barleust István fia István ellenében párbajra ítélte, melyet előtte kellett megtartani. Ezért utasította az esztergomi káptalant, hogy szólítsa fel a nádort a párbajnak a király színe elé történő áthelyezésére, s arra, hogy a nevezett birtokokat s várat adja vissza. Az esztergomi káptalan a királynak válaszolva jelenti, hogy felszólította Máté nádort a párbaj áthelyezésére, mire ez azt mondta, hogy a párbajt ő nem ítélte meg, hanem Barleus és István fia István előtte vitatkoztak és egymást hűtlennek nevezve egymásnak a párbajt felajánlották. A párbajt, mivel az ő (a nádor) személyét érinti, nem akarja áttenni a király elé, az elvesztett birtokokat pedig Barleus ispán, hűsége zálogául, önként átadta neki. A párbajon István fia István nem jelent meg, ezért fej- és jószágvesztésre ítélik.⁵¹

41 1271. OL DL 65.660.

42 1309. márc. 9. Karakó. OL DL 67 594.

43 1322. febr. 10. *Kubinyi* II. 69—72.

44 1332. Az egri káptalan előtt. *Sugár István*. Borsodi oklevelek a Heves megyei Levéltárban. 1245—1521. Miskolc, 1980. 244. o.

45 1335. febr. 10. Visegrád. OL DL 40 684

46 1477. *Botka* 57—60.

47 1478. nov. 24. Buda. HO III. 434—436.

48 1280. *Századok*, 1871. 684. o.

49 1323. aug. 29. Vizsoly. *Fejér* VIII/2. 490—491. o.

50 Nagy Lajos kora. *Fejér* IX/5. 633—634. o.

51 1299. ápr. 12. előtt Buda. OL DL 49012. Átírta az esztergomi káptalan 1299. ápr. 21. A káptalan válaszát átírta III. András 1299. máj. 2. Buda. Átírta az esztergomi káptalan 1301. nov. 7. — Arról a kérdésről, hogy mikor lehet párbajt ítélni, I. Matthaee Bani Sclavoniae iura regni et Banatus 1273. 11. pont. *Endlicher* 538—539.

2. A párviadatok lefolyásáról az azokon használt fegyverekről forrásaink számos adatot közölnek. IV. Béla király átírásából ismerjük Miklós ispán alországbíró oklevelét, melyben egy földbirtokot a Salamon nemzetségnek ítél a pozsonyi várjobbágyok és castrensisek ellenében. Az alországbíró az ügy eldöntése céljából párviadalt rendelt el, melyet mindkét félnek olyan bajvívóval kellett megvívatnia, kik még sohasem vívtak perdöntő viadalon. Ezek a küzdőtéren a király s a főurak előtt kemény csapásokkal vívtak, s végül a várjobbágyok és várszolgák bajvívója alul maradt (succubit et convictus est).⁵² 1244-ben Béla király jóváhagyja László nádor ítéletét, melyet a királyi udvarnokok és a „latroknak” nevezett Márton és Bertalan között tett. A nádor úgy döntött, hogy ha az udvarnokok 40 eskütárssal megesküsznek Márton és Bertalan bűnösségére, akkor ezek börtönbe kerülnek, s bizonyos ideig ott maradnak. Ha ezt nem akarják, mindkét fél állítson ki gyakorlatlan bajvívót, s ha Márton és Bertalan pugilja alul marad, vérontás címén elítélik őket. Három nap gondolkodási idő után mindkét fél gyakorlatlan pugil fogadása mellett döntött. A bajvívás kitűzött napján az udvarnokok, ispánjukkal együtt, a bajvívás helyén megjelentek bajvívójukkal és ellenfeleiket egész napon át várták, de azok nem jelentek meg és bajvívót sem küldtek. Az udvarnokok bajvívóját így győztesnek jelentették ki, Mártont és Bertalant pedig elmarasztalták.⁵³ 1246-ban Béla király Simon fia Fulkót Éliásfia Mihály megölése, hűtlenség, felségsértés és hamis pénz verése miatt „meztelen” párbajra ítélte, amint az ilyen bűnök miatt régóta szokásos. A párviadal napján Fulkó a király lábaihoz vetette magát, és kegyelmet kért. A király bizonyos ideig tartó börtönre ítélte, de kiszabadulása után is bűnököt követett el, menekülnie kellett s menekülés közben meghalt. Javait elkobozták.⁵⁴ A „meztelen” vívást főbenjáró ügyekben rendelték el s ilyenkor mint említettük, a vádlott egy szál ingben vívott életre-halálra — gyakran felfegyverzett, vértezett ellenfél ellen. Ez esetben nem tudjuk, kivel, s milyen fegyverzetű ellenféllel kellett volna Fulkónak vívnia, de ő inkább a börtönt választotta, s erre jó oka lehetett.

Roland nádor 1253-ban ítélkezik Ethuruh és a karcsai várnépek ügyében. A kitűzött napon mindkét fél alkalmas tanúkat hozott elő, de egyik fél sem akarta az ügyet esküvel eldönteni. Ezért a nádor úgy döntött, hogy mindkét fél gyakorlatlan pugilt állítson párviadalra. A párviadal napján mindkét fél pugilja megjelent, össze is csaptak s Ethuruh pugilja maradt felül, a másikat teljesen legyőzte s így Ethuruh megnyerte a pert.⁵⁵

Voltak a perdöntő viadalnak sajátos, egyes népeknél szokásos formái is. Így Béla király, mint említettük, a Zólyomlipcse melletti Beszterce hospesei számára — ha egymás között vívna perdöntő viadalt — engedélyezte, hogy „a szászok szokása szerint” kerek pajzzsal és karddal vívjanak.⁵⁶

Az eddig ismertetett viadatok minden valószínűség szerint gyalogosan folytak. Voltak azonban lovon vívott perdöntő viadalk is. Béla király megváltoztatja az országbíró oklevelét, mely szerint egyfelől Bernoldus és testvérei, másfelől Bogizlaus perét pugilok által vívandó viadallal döntsék el és úgy ítél, hogy Bernoldus a maga és testvérei nevében, Bogizlaus fia Yllev pedig a saját és atyja nevében személyesen, lovon és lovagi fegyverzetben (in equis et in armis) fognak vívni a király színe előtt.⁵⁷ Szintén lovon és lovagi fegyverzetben kellett volna megvívni 1258-ban egy kiegyezéssel végződő viadalt.⁵⁸

Nedel, a tihanyi apátság offiálisa azzal vádolja Illésfia Csánkot, hogy az ő test-

52 (1241) *Fejér* IV/1. 149 (a dátum *Fejérnél*, 1239). Reg. Arp. 705.

53 1244. *Fejér* IV/1. 308.; Reg. Arp., 759. l.; Hasonló eset 1281. *Fejér* VII/5. 452.

54 1246. Buda apud calidas aquas. *Fejér* IV/1. 401—409.; Reg. Arp. 827.

55 1253. *ÁU* II. 242—243. „...pugil Ethuruh ...prevaluit, pugile populorum castris supradictorum penitus deficiente et succumbente”.

56 L. a 27. jegyzetet.

57 (1256?) dec. 13. Aranyos. TT 1908. 163.; Reg. Arp. 1121.

58 1258. márc. 9. *Fejér* IV/2. 461 és VII/4. 120.; Reg. Arp. 1178.

vérét megölte. Henrik nádor a vádlót és a vádlottat öt társával együtt bajvívásra kötelezi. A bajvívás napján a vádló Nedel megjelent és pugilt is hozott, a vádlott azonban nem jelent meg és pugilt sem küldött. Ezzel a bíróság a vádat bizonyított-nak vette és a vádlottat halálra ítélte.⁵⁹

A Miklós fiai Fulkó és Zoch, valamint Zachud fia Jób közötti perben IV. László lovas párbajt ítél, melyet Fulkó személyesen, Jób nevében pedig fia, Máté, lóval és lo-vagi fegyverekkel köteles megvívni. Pugilt tehát nem fogadhattak. Feltehető, hogy Jób idős ember volt, ezért vívhatott helyette a fia. A két fél már megjelent a bajvívás helyén, de sikerült megegyezniük.⁶⁰

Fyle bán fia István és János erdélyi püspök birtokperében viszont a király gyakor-lott és gyalogos pugilok között vívandó párviadalt ítél. A két fél pugiljai összecsap-tak, s már hosszú ideje küzdöttek, mikor a párbajt félbeszakították és a felek ki-egyezttek.⁶¹

Lovas viadal lett volna viszont az 1282-ben a váci káptalan előtt vívandó, mely-
ben a felek kiegyeztek.⁶² Hasonlóképpen oldódott meg egy 1291-ben lovas pugilok
által vívandó párbaj.⁶³

III. András király 1293-ban peres felek között lovon és lovagi fegyverekben sze-
mélyesen vívandó párbajt rendel el. A hatalmaskodási ügyben Sándor alperes helyett
fiának, Andrásnak kellene vívnia, de ez nem hajlandó atyja helyett vívni — *szegény-
ségére*, vagy alkalmatlanságára (?) hivatkozva. Erre az idős Sándor elvállalta, hogy
maga vív. Sándor személyesen köteles megvívni a felperessel, Benedekkel a király
színe előtt, lovon és lovagi fegyverzetben.⁶⁴ Szintén lovon és „fegyverben” történő
párviadalt rendel el egy vitás föld miatti perben III. András, de ezt a viadalt pugilok
vívták, azaz hogy csak vívták volna, mert összecsapás előtt a felek kiegyeztek.⁶⁵

Egy 1313-ban lezajlott hatalmaskodási perben, melyben a vád szerint az alperesek
a felpereseknek 60 márka kárt okoztak, a két felet pugilok által vívandó gyalogos
párbajra ítélik. Még a küzdőtérén (in area Certaminis) használandó fegyvert is meg-
szabják: a pugilok harci bottal kötelesek küzdeni.⁶⁶ 1314-ben István comes gyakor-
latlan pugilt köteles állítani Ecelinus gyakorlott pugilja ellen, s ezek lovon és „fegy-
verben” kötelesek egymással harcolni.⁶⁷ A párviadal elvesztése olykor azonnali súlyos
következményekkel járt. Ábrahám fia Joachim gyalogos párviadalban (melyet a
telk szerint személyesen vívtak) legyőzte Chyba Istvánt, s azt, mint nyilvánvaló
tolvajt, mindjárt fel is akasztották.⁶⁸ Lovon és „fegyverben” készültek a felek meg-
vívni Szentmárton földbirtokáért, de a párbaj megkezdése előtt kiegyeztek.⁶⁹ Ember-
ölés miatt pereskedők között rendelt el Miklós alnádor párviadalt 1323-ban. A felek
gyakorlatlan pugilokat kötelesek állítani, akik „meztelenül”, a szokott módon, lándzsá-
val (cum contis) fognak harcolni.⁷⁰ Fülöp nádor birtokvita miatt párviadalt ítél.
Az egyik fél, György, átnyújtja a bajrahívás jelét Jánosnak, aki elfogadja azt, jelezve,
hogy kész párbajozni. Ezért a nádor a *hatvanhatodik napra* kitézi a párbajt, melyet
a felek személyesen, lovon és a megfelelő fegyverekkel a bajvívótérén kötelesek meg-
vívni.⁷¹

A hosszú határidőt azért szabták, hogy a felek a fegyverforgatásban gyakorolhassák

59 1261—66. máj. 6. jún. 3. PB. X. 523.

60 1274. aug. 9. Zólyom. Reg. Arp. 2526.

61 1281. *Fejér* VII/4. 183—184.

62 1282. ápr. 7. HO VI. 278.

63 1291. jún. 18. Buda. OL DL. 105 283.

64 1293 körül. szept. 9. HO VII. 237.

65 1299. *Fejér* VI/2. 191.

66 1313. máj. 8. Sár. OL DL 91 171.

67 1314. aug. 3. OL DL 95 547.

68 1321. *Fejér* VIII/2. 315—316.

69 1321. febr. 9. Visegrád. OL DL 38 141.

70 1323. Vízsolly, aug. 29. *Fejér* VIII/2. 490—491.

71 1325. szept. 1. *Fejér* VIII/5. 153.

magukat. Emberölés ügyében került sor párviadalra Jakab fia Domonkos és Ferte fia János között. A bírói döntés szerint lovas viadalt kell vívni, Domonkos gyakorlott, János pedig (az alperes) gyakorlatlan pugilt állíthat, de *vívhatnak személyesen is*. Itt tehát érdekes módon a felek tetszésére van bízva, személyesen akarnak-e vívni, avagy pugilt fogadnak. Az viszont már szabályozva volt, melyik fél *milyen* pugilt fogadhat.⁷²

1330-ban Zala megye rendelt el párviadalt egy hatalmaskodási ügyben, melyet pugilok által, teljes fegyverzetben kellett megvívni a király jelenlétében. A párbaj helyén csak a felperes jelent meg, az alperes nem, jelét adva bűnösségének. Ezért őt az országbíró főbenjáró bűnben elmarasztalta. Birtokainak 2/3-a a bíró, 1/3-a a felperes tulajdonába ment át.⁷³ Vilmos nádor albírja Miklós lovas párbajt rendelt egy hatalmaskodási ügyben. A felperes azzal vádolta az alperest, hogy az ő Perchtold nevű jobbágyának a szőlejét kiirtotta. A párbajban ez esetben csak az alperes jelent meg s így a felperes a pert elvesztette.⁷⁴ Egy másik hasonló esetben viszont Sinka fia Péter felperes jelent meg, az alperes pedig nem. Úgy vették, mintha tényleges viadalban maradt volna alul.⁷⁵ Személyesen vívott egy birtok miatt András fia Arnold és Betchkez fia Jakab. Arnold balszerencsés módon (fortuna sinistrante) alulmaradt, s a vitás, 25 ekényi szántó föld Jakabé lett.⁷⁶

1322-ben Ders fia Tamás tiltakozást jelentett be, mert az ő pugilja vívott ugyan Ders fia Miklós pugiljával, s azt le is győzte, a király azonban Miklós pugilját jelentette ki győztesnek, s a vitás birtokot Miklósnak ítélte. Lampert országbíró viszont azt jelentette a királynak, hogy Ders fia Tamás pugilját a Miklós pugilja nemcsak legyőzte, de meg is ölte.⁷⁷ Nem tudjuk, hogyan tarthatta Tamás a maga *megölt* pugilját győztesnek.

Előfordult olyan eset is, hogy valaki egy másik személy helyett önként vállalta a viadalt. 1330-ban Újfalui Fábán fia Moyos fia Mihály és Tokaji Gambrinus fia Lukács egymást testvérül fogadták, többek között azért, mert Lukács, Mihály helyett, birtokainak elfoglalói ellen a király előtt perdöntő párbajt vívott.⁷⁸ Pál országbíró ítéletlevele szerint a hatalmaskodással vádolt Pobur és ellenfelei választhattak, hogy esküvel, vagy párbajjal akarják perüket eldönteni. A párbaj mellett döntöttek. Az egyik félnek gyakorlott, a másik félnek gyakorlatlan pugilt kellett kiállítania, lovon és „fegyverben”. A viadal napján Pobur kiállította pugilját lovon és harci fegyverzetben (armis bellicis bene munitum). A másik fél nem jelent meg s ezért vagyonekobzásra ítélték.⁷⁹ 1340-ben Franklow-i Cesenus fiai János és Mihály pereskedtek Heufyn-i János fia Belyuddal, aki — állításuk szerint — 100 márkányi kárt okozott nekik. Az alperesnek gyakorlatlan, a felperesnek gyakorlott pugilt kellett kiállítania lovon és lovagi fegyverzetben (armis militaribus). A viadal napján, még a viadal megkezdése előtt, a felek kiegyeztek.⁸⁰ Márk szatmári ispán, Mihály „vicemagister” és négy bíró előtt Zakariás fia János azzal vádolta a Csibának nevezett Istvánt, hogy templomából (magánegyházról lehet szó) bizonyos tárgyakat ellopt. Ezt tanúkkal is igazolta, de István tagadott. A bírák gyalogos párviadalt ítélték, úgy, hogy Istvánnak személyesen kell vívnia, János pedig a legjobb pugilt állíthatja ki, akit csak talál.⁸¹

Igen érdekes egy Tamás nevű nemes és Balázs leleszi prépost pugiljai között lezaj-

72 1329. *Fejér*. VIII/3. 391.

73 1330. jan. 17. Visegrád. OL DL 72 269.

74 1333. jan. 24. OL DL 87 029, 87 031.

75 1333. *Fejér* VIII/3. 711—712.

76 1339. máj. 8. ÁUO. IV. 347.

77 1322. márc. 3. *Kubinyi* II. 74. Ugyanezt bizonyítja az esztergomi káptalan. Károly király 1322. jún. 6-án írja át Lampert 1322. febr. 10-én kelt jelentését Tamás pugiljának haláláról. *Kubinyi* II. 74.

78 1330. júl. 22. OL DL 16 458.

79 1334. *Fejér* VIII/3. 758—762.

80 1340. máj. 22. Visegrád. Sopron m. 0. 154—157.

81 1321. előtt? Okt. 16. utáni hétfőn. Ez a Csiba István talán azonos a 65. jegyzetben szereplővel, kit 1321-ben tolvajság miatt felakasztottak.

lott párviadal leírása. A pugilok lándzsát ragadva, mint ellenségek rohantak egymásra, majd abbahagyva a lándzsaviadalt, bolgár buzogányokkal nagy csapásokat osztottak; egészen alkonyatig keményen csatáztak a bajvívótéren. Végül a „szerencse kedvezése folytán” (novercante fortuna) Tamás pugilja győzött. A prépost elvesztette perét, s 10 márkát kellett fizetnie, a perükben vitatott földbirtok pedig Tamásé lett. Érdekes stílusfordulat, hogy az istenítéleti párviadalban aratot győzelmet a leírás nem Isten akaratával, hanem a szerencse kedvezésével magyarázza.⁸² A vesztes olykor igyekezett kivonni magát az ítélet alól. Így 1239-ben a párviadalban alulmaradt Pósat lopás miatt akasztásra ítélték, a másik vádlott, Lőrinc azonban a templomba menekült. Ezzel a kivégzéstől megszabadult, de földjei az ellenfél birtokába kerültek.⁸³ 1347-ben Szabolcs és Bereg megye közgyűlésén egy rokonok közötti birtokmegosztás miatt keletkezett perben a bíróság úgy döntött, hogy a feleknek személyesen kell megvívniuk lovon és lovagi fegyverzetben.⁸⁴

A párviadalt, ha nem zajlott le, mert a felek kiegyeztek, pénzen meg kellett váltani. Egy 1349-es formula szerint a feleknek pajzzsal és lándzsával (contis) kellett volna megverekedniük. Meg is jelentek a küzdőtéren, de kiegyeztek. 25 márka kártérítést fizettek — és Rómába kellett zarándokolniuk.⁸⁵ Nagysemlyéni István és Kántor Briccius hatalmaskodási perében az egyik fél gyakorlott, a másik pedig gyakorlatlan pugilt állított ki lovon, lovagi fegyverzetben. A király színe előtt lefolytatandó viadalon a két pugil meg is jelent, s lóra szállva, lándzsát ragadva egymás ellen indultak, ám összecsapásuk előtt a felek kiegyeztek.⁸⁶ Máskor még később jött létre kiegyezés. Garai Miklós nádor előtt Csirke Péter és Miklós fia Miklós perében mindkét fél gyakorlott pugilt állíthatott ki. A király előtt lezajlott viadalon a lovon és lovagi fegyverzetben megjelent pugilok egymásnak dárdával és karddal kölcsönösen döféseket és csapásokat osztogattak és a két fél ezután, de még a viadal befejezése előtt, kiegyezett.⁸⁷

Rendkívül szigorú feltételek mellett kellett megvívnia ellenfelével egy olyan személynek, akit az ellenséggel (a velenceiekkel) való együttműködéssel, tehát hűtlenséggel vádoltak. Nagy Lajos király parancsára a hűtlenséggel vádolt személy és vádlója a király színe előtt egy szál ingben, két-két igen éles karddal köteles egymással megvívni, s a viadal az egyik fél haláláig tart (usque ad punctum mortis).⁸⁸ File bán fia István és Péter erdélyi püspök két és fél ekényi birtok miatt pereskedtek. Olivér országbíró az ügyben gyalogos párviadalt ítélt gyakorlott pugilokkal. A két fél pugiljai már hosszú ideje harcoltak, mikor a felek még a viadal befejezése előtt kiegyeztek.⁸⁹ 1407-ben Gegeni Domokosnak Gyulaházai László, András és Szaniszló elleni perében a felek párviadalban egyeztek meg. A nádor arra kötelezte a feleket, hogy pugiljaik lovon és lovagi fegyverzetben vívjanak. A viadalra nem került sor, mert a felek kiegyeztek.⁹⁰

Mátyás király, ki 1486-ban már erősen korlátozni — ha lehet, megszüntetni — igyekezett a perdöntő viadalt, 1477-ben még párbajt ítélt egyrészt Debrethei Mihály és Althi Benedek, másrészt Vesei Miklós között. A felperesnek gyakorlott, az alperesnek gyakorlatlan pugilt kellett kiállítania. A pugiloknak a viadal napján a királyi udvarban, a bajvívóhelyen kellett megjelenniük, s ott teljes erővel küzdeniük. Hogy a viadal ne nyúljon az estébe, a király elrendelte, hogy amelyik fél az esti (?) harangszóig nem ver sátrat a bajvívóhelyen, s nem állítja ki pugilját, azt úgy kell te-

82 1347. *Fejér* IX/1. 563. A szerencse említése máskor is előfordul. L. a 73. jegyzetet.

83 1239. *Fejér* IV/1. 170—172.

84 1347. júl. 9. Kárász falu mellett. *Fejér* IX/1. 549—550.

85 1349. *Fejér* IX/5. 635—636.

86 1354. *Fejér* IX/2. 356—358.

87 1377. *Fejér* IX/6. 223.

88 Nagy Lajos kora. *Fejér* IX/5. 633—634.

89 1381. szept. 16. *Fejér* IX/5. 549—550.

90 1407. márc. 19. Buda. *Zs O II.* 5381.

kinteni, mintha a párbajt elvesztette volna.⁹¹ Hasonlóan intézkedett 1478-ban Guti Ország Mihály nádor egy Szerecsen György és Mindszenti Miklós között hatalmaskodási ügyből kifolyólag elrendelt párbajban. A viadalnak a nádor színe előtt egy arra alkalmas és megszokott helyen kellett lezajlania. Itt is a lehető legnagyobb erővel kellett harcolniuk a lovagi fegyverzetben lévő pugiloknak, s a viadalt az esti harangszó előtt (?) el kellett kezdeniük.⁹² Kendi Antal erdélyi alvajda a Veth-i vár-nagya és Pongrátz László özvegye, Jusztina közötti hatalmaskodási ügyben ítelt párbajt. A viadalt gyakorlott vívóknak kellett megvívniuk Tordán, az arra alkalmas és megszokott helyen. Itt is kötelezték a bajvívókat a minél keményebb küzdelemre, a feleket pedig az esti harangszóig való megjelenésre.⁹³ A bajvívókat, érthető módon, kötelezni kellett, hogy minden erejükkel vívjanak, hiszen a bajvívás foglalkozásuk volt, melyből éltek, életüket, testi épségüket minél tovább meg akarták őrizni, s nyilvánvalóan nem is haragudtak egymásra — nem ők pereskedtek, hanem meg-bíróik. A lándzsával, karddal, buzogánnyal vívott párbajoknak feltétlenül voltak — s nem nagyon ritkán — halálos áldozatai, bár a viadatok általában nem valamelyik fél haláláig tartottak. Ezért intézkedik az Aranybulla külön cikkelyben a párbajban elesettek özvegyeiről.⁹⁴

A párviadalt tehát bizonyos ügyekben a bírák rendelték el, más esetekben a felek egyeztek meg a bíró előtt a bizonyításnak e módjában. A bíró döntötte el, hogy személyesen, vagy bajvívó alkalmazásával kell-e a viadalt megtartani. Voltak ügyek, melyben csak személyesen lehetett vívni, sőt olyan ügyek is, melyben az egyik (vagy mindkét fél) egy szál ingben, életre-halálra vívott. A legtöbb esetben azonban pugilt alkalmaztak — s *nem csak* olyan esetekben, mikor valamelyik fél neme, kora, vagy állása miatt nem vívhatott. Legtöbbször azt is meghatározták, melyik fél alkalmazhat gyakorlott, s melyik gyakorlatlan pugilt — általában a felperesnek az előbbit, az alperesnek az utóbbit volt szabad alkalmaznia. Volt olyan eset, hogy mindkét fél egyformán alkalmazhatott gyakorlott vagy gyakorlatlan bajvívót. Előfordult, hogy az egyik fél köteles volt maga vívni, míg a másik pugilt állíthatott maga helyett. Ha valamelyik fél személyes viadalra volt kötelezve, akkor is vívhatott helyette saját fia, rokona, vagy más idegen is, ha erre hajlandónak mutatkozott. Láttunk olyan esetet, hogy egy — nyilván idősebb — ember helyett felnőtt fiának kellett volna vívnia, de az — szegénységére hivatkozva — elutasította, s így mégis apja vállalta a viadalt. (A „szegénység” — inopia — itt valószínűleg úgy értendő, hogy nem tudott megfelelő fegyverzetet vásárolni, de nem egészen érthető, miért nem vívott akkor apja fegyverzetében? Talán az nem volt hajlandó átadni neki? Vagy nem volt megfelelő méretű a páncélzat — vagy esetleg testileg volt alkalmatlan a párviadalra?)⁹⁵

A bajviadal a legkülönbözőbb bírák: a király, a nádor, az alnádor, az országbíró, a vajda, az alvajda, a megyésispán, vagy városi bírák előtt folyhatott az ország különböző helyein, a királyi udvartól kezdve Vizsolyig, Tordáig, arra rendszeresített bajvívó helyeken, ahol a felek sátrakat is állítottak — tán azért, mert olykor hosszú ideig, az esti harangszóig kellett várakozniuk. A kitűzött határidő gyakran elég távoli volt, feltehetőleg — mint említettük — azért is, hogy a felek gyakorolhassák magukat, de nemcsak ezért, hiszen sokszor *gyakorlott* pugilok vívtak. Talán azért is, hogy a felek megfelelő pugilt kereshessenek maguknak.

Meghatározták, hogy a viadalt gyalog, vagy lovon kell-e megvívni, s meghatározták a fegyverzetet is. Úgy látszik, hogy később (a XIV—XV. században) egyre több a lovas viadal. A gyalogos viadal fegyvere a kard, a harci buzogány volt, a lovas

⁹¹ 1477. *Botka* 57—60.

⁹² 1478. nov. 24. Buda. HO III. 434—436.

⁹³ 1478. *Botka* 60—64.

⁹⁴ L. a 14. jegyzetet. Egy bajvívásban elesett Pétert említ IV. László oklevele. 1277—79. Buda. ÁUO. IX. 194.; Reg. Arp. 3568.; L. még 77. jegyzetet.

⁹⁵ L. a 64. jegyzetet.

viadalon rendszerint teljes fegyverzetben vívtak — az „armis militaribus”, vagy egyszerűen „armis” minden valószínűség szerint lovagi fegyverzetet jelent, azaz a kornak megfelelő vértzetet, pajzsot, lándzsát és kardot, vagy más közelharci fegyvert. Az oklevelek gyakran említik, hogy a pugilok „keményen” harcoltak, s különösen a XV. századi oklevelekben *kötelezik* is a pugilokat, hogy teljes erővel harcoljanak. Úgy látszik, akkorra már egyre inkább kitűnt, hogy nem harcolnak teljes erővel, s egyre több lehetett a csalás is, mint az 1486-os törvény megemlíti.

Nem volt ritka eset, hogy a bajviadalban részt vevő felek a viadal előtt, vagy a viadal közben kiegyeztek, nem akarva ügyüket a pugilok ügyességére, jó, vagy rosszindulatára bízni.⁹⁶ Gyakran előfordult, hogy valakit úgy marasztaltak el, mintha perdöntő viadalban maradt volna alul, ha nem jelent meg a viadalra kitűzött helyen és időben, de más esetekben is.⁹⁷

Mint láttuk, a párviadalt vagy kötelező erővel rendelte el a bíróság, vagy a felek megegyezése kellett hozzá. Ilyenkor az egyik fél, amelyik a párviadalt javasolta, sajátkezűleg, vagy ügyvédje (prokurátora) útján átnyújtotta a másik félnek (vagy ügyvédjének) a párviadal jelét, ami hazánkban rendszerint egy cövek volt. A másik fél vagy átvette ezt a cöveket, s ezzel a párbajra hívást, vagy visszaadta: ez azt jelentette, hogy a kihívást nem fogadja el. A perdöntő párviadatok történetének későbbi szakaszában egyre gyakoribb a párviadal felajánlásának visszautasítása.⁹⁸

3. A perdöntő párviadatok többségét Magyarországon nem a peres felek vívták személyesen, hanem a pugilok. Nem lesz érdektelen, ha néhány szót ejtünk a pugilok személyéről, társadalmi helyzetéről. A „pugil” szó jelentése *bajvivő*, s nem csak a hivatásos viadorok megnevezésére használták. („Pugil” jelzővel látták el például I. Béla királyt, nem egyszerűen azért, mert kiváló harcos volt, hanem Lengyelországban, egy pomerán vitéz elleni győztes párviadala miatt is.) Az ilyen esetekkel azonban nem foglalkozunk, csakis a hivatásos bajvivőkkel.

A pugilok helyzetéről igen érdekes felvilágosítást nyújt II. András 1228-ban kiadott oklevele. Eszerint a király perdöntő viadalt rendelt el abban a perben, mely Janus comes fia Hektor comes és Tamás fia Márton mester között folyt a Győr melletti dunai halászat ügyében. Hektor bajvivője Csiba fia Achilles volt, aki megbízója ellen „árulást” követett el. Az első összecsapás során összes fegyvereit: lándzsáját, pajzsát, mindkét kardját, harci botját és tőrét (hasta, clypeo, ambobus gladiis, baculo, nec non cultello) saját elhatározásából egymás után lerakta, s kijelentette, hogy nem akar vívni. Ezért a király őt feleségével és gyermekeivel együtt örök szolgaságra ítélte, és minden vagyonával együtt Hektor comes tulajdonába adta.⁹⁹

A leírásból kitűnik, hogy ez idő tájt a bajvivő milyen fegyvereket viselt. A viadal valószínűleg gyalogos volt, mert lóról nem esik szó. A pugil, ha a viadalt elvállalta,

96 Kiegyezési esetek — a teljesség igénye nélkül — 1231. ÁUO. I. 283—84.; Reg. Arp. 483. — 1238. *Fejér* IV/1. 142—143. — 1238. *Botka* 30—31. — 1252. febr. 18. Pozsony. PR XII. 438. — 1256. jún. 24. Mórchida. Sopron m. O. I. 23—24. — 1258. márc. 9. *Fejér* IV/2. 461. és VIII/4. 120.; Reg. Arp. 1178—1261. *Fejér* IV/3. 51.; Reg. Arp. 1777. — 1268. *Fejér* IV/3. 439—440.; Reg. Arp. 1584. — 1268. *Fejér* IV/3. 462—1270. okt. 12. Fűzitő. ÁUO VIII. 415.; Reg. Arp. 1979. — 1270. *Fejér* VII/5. 369. — 1274. aug. 9. Zólyom. Reg. Arp. 2526. — 1276. máj. 15.; HO VIII. 182.; Reg. Arp. 2702. — 1281. *Fejér* VII/4. 183—184. — 1282. *Fejér* V/3. 141. — 1282. ápr. 7. HO VI. 278. — 1291. jún. 18. Buda OL DL 105 233. — 1299. *Fejér* VI/2. 191. — 1300. körül okt. 13. Kőszeg. Mon. Iud. V/1. 12. — 1321. febr. 9. Visegrád OL DL 33 141. — 1335. nov. 2. Visegrád. HO II. 65—66. — 1337. dec. 2. Visegrád. *Fejér* VIII/4. 216—218. — 1340. máj. 22. Visegrád. Sopron m. O. 154—157. — 1349. *Fejér* IX/5. 635—636. — 1351. OL DL 41 635.— 1353. *Fejér* IX/2. 195—197. — 1345. *Fejér* IX/2. 356—358. — 1377. *Fejér* IX/6. 223. — 1381. *Fejér* IX/5. 549—550. — 1407. márc. 19. Buda ZsO. II. 5881. — 1470. dec. Buda. HO V. 308—309.

97 Néhány ilyen eset: 1333. *Fejér* VIII/3. 711—712. — 1342. márc. 17. *Fejér* VIII/4. 595. — 1343. *Fejér* IX/1. 185. — 1343. jún. 8. Visegrád. *Fejér* IX/1. 180—182. — 1346. szept. 29. *Fejér* IX/6. 306—307. — 1347. *Botka* 56—57. — 1351. *Fejér* IX/2. 42. — 1353. márc. 17. *Fejér* IX/6. 63—64. — 1379. febr. 6. *Fejér* IX/5. 344—345. — 1398. jún. 10. *Fejér* X/8. 443—445. — 1477. *Botka* 57—60. — 1477. ápr. 24. *Bartal György*: Csallóköz történeti vázlata. Pest, 1860. 89—90. o.

98 A kihívás visszautasításának néhány esete: 1399. jún. 6. ZsO. I. 5903. — 1400. máj. 4. Visegrád. ZsO II. 247. — 1402. nov. 19. Visegrád. ZsO II. 2072. — 1403. jan. 1. ZsO II. 2172. — 1406. febr. 20. Buda. ZsO. II. 4463 — 1406. júl. 5. Karaz villa mellett. ZsO II. 4861. — 1409. febr. 23. Buda. ZsO II. 6605. — 1410. okt. 10. Buda. ZsO II. 7973.

99 1228. *Fejér* III/2. 146.; Reg. Arp. 448.

köteles volt keményen küzdeni. Ha nem tette, ha viadal közben „felmondta az engedelmességet”, igen súlyos büntetéssel lakolt. Az oklevélből azt is megtudjuk, hogy Achilles pugil szabad állapotú volt, s vagyona is volt. Most vagyonát is, szabadságát is elvesztette. Nem tudjuk, miért követte el Achilles az „árulást”: az ellenfél lefizette-e, vagy megrémült a másik pugiltól, esetleg más okból? Az esetet a király „nyílt és rendkívüli” árulásnak tekintette és — valószínűleg a jogszolgáltatás komolyságának és tekintélyének védelmében — igen szigorúan ítélkezett.

Nem nehéz belátni, hogy a pugil mestersége rendkívül veszélyes volt, s nem csekély „szakismeretet” követelt: a kor fegyvereinek kezelésében való magasfokú jártasságot. Sok függött a pugil akaratától is, mert teljes erővel küzdeni kevésbé fel-tűnő, észrevehetetlenebb módon is lehetett, mint Achilles pugil tette. Ezért a megbízó nem lehetett szűkkeblű a pugillal szemben. A zágrábi káptalan bizonyáglevelé szerint Péter fiai Illés és Simon testvérek Rados fia János „bajjívót (duellator), mert ügyükben személyét a párbaj veszélyeinek kitette”, birtokadománnyal jutalmazták.¹⁰⁰

A pugilnak tehát lehetett földbirtoka. Ezt mutatja Gutkeled nembeli Opoj szlavón bán 1239-es oklevele is, melyben egy birtokot Puchma comes ellenében Salamon pugilnak ítél.¹⁰¹

Csák zalai ispán 1246-os okleveléből közelebről megismerhetjük egy pugil társadalmi helyzetét. Csák ispán ez esetben megjutalmazott egy pugilt. Rubynus pugil Albeusnak, a zalai vár Cséb nevű falujában lakó castrensisének a fia. Bajjívói és más szolgálatokkal igen sok hasznot hajtott az országnak és a királynak, ezért az ispán kiemeli a castrensisek sorából és a zalai vár jobbágysai közé emeli. Ez esetben tehát a pugil castrensis, azaz várszolga és a vár szolgáltató népei közé tartozik. Elsősorban bajjívói szolgálatai fejében emelkedik fel a királyi vármegye katonáskodó vezetőrétegébe, a várjobbágyok közé. Ehhez a fegyverforgatást mesteri szinten kellett elsajátítania, ami részben személyes adottság: testi erő, ügyesség és bátorság kérdése. Castrensis állapota ezt nem tette lehetetlenné, mert a castrensisek a vár termelő munkával foglalkozó néprétege voltak ugyan, de ismerünk kifejezetten hadakozó castrensiseket is.¹⁰²

Pugilok földbirtokáról, pugiloknak tett birtokadományról nem egy oklevelünk emlékezik meg. Így 1248-ban IV. Béla egy, a varasdi vár részére lefoglalt földdarabot visszaadott Rodus fia Istvánnak, ki János pugil testvére, és unokaöccsének, János fia Jánosnak.¹⁰³ A pugil testvére tehát földbirtokos. 1262-ben IV. Béla leírja a Zagoriában fekvő Batina nevű föld határait, melyet János fia János pugilnak adományozott. A nevezett föld három eke területű és János pugil öröklött földbirtoka mellett fekszik.¹⁰⁴ János pugilnak tehát már volt földbirtoka, melyet örökölt, s e földbirtok most a királyi adomány jóvoltából 3 aratrummal növekedett. III. András király anyja bizonyítja, hogy főtálmokmestere, Lőrinc mester, és testvérei Valkó megyében fekvő Oroszi nevű birtokukat átengedték Sándor pugilnak, aki több hadjáratban híven szolgált őket. A nevezett Sándor pugil a birtokért, mely 100 márkát ér, 50 márkát fizet, a másik ötvenet vére hullásának díjaként elengedik.¹⁰⁵ Sándor pugil eszerint hadjáratokban is részt vett Lőrinc főtálmokmester seregében. Érdekes, hogy Sándort az oklevél — nyilván megtisztelésekppen — „comes”-nek nevezi. Az oklevél-

100 1234. ÁUO. XI. 272.

101 1239 HO VIII. 34.

102 1246. ÁUO VII. 218. — A királyi vármegye népeiről: *Pesty Frigyes*: A magyarországi várispánságok története. különösen a XIII. században. Budapest, 1882. passim.; *Holub József*: Zala megye története a középkorban. I. k. A megyei és egyházi közigazgatás története, Pécs, 1929. 34., 60. o.; *Uő*: A királyi vármegyék eredete. SZE II. k. Budapest, 1938. 73—106. o.; *Molnár József*: A királyi megye katonai szervezete a tatárjárás korában. HK 1959. 222—252. o.; *Bolla Ilona*: A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon. (A korai feudalizmus szolgáltató népeleimeitől a fejlett feudalizmus jogilag egységes jobbágyosztályáig.) Kandidátusi értekezés, 1976. Kézirat, 244. és köv. o.; A hadakozó castrensisekre I. 1219. Vár. Reg. 236. I. No. 223.

103 1248. ÁUO VII. 253.; Reg. Arp. 889.

104 1262. jún. 30. ÁUO III. 16.; Reg. Arp. 1287.

105 1295 ÁUO X. 183.

ben nincs szó perdöntő viadalról, csak hadjáratról (expedicio) így arra is lehet gondolni, hogy Sándor nem bajvivő volt, hanem Lőrinc mester magánhaderejének vitéz harcosa. A „pugil” szó használata mégis inkább arra vall, hogy bajvivő lehetett, aki Lőrinc mester seregében katonai szolgálatot is teljesített, ami természetes, hiszen, mint bajvivónak, a fegyverforgatás volt a „szakmája”, s a háborúban és a párviadalban használt fegyverek lényegében ugyanazok voltak.

Birtokos volt Buda pugil is. A sági konvent oklevele szerint 1327-ben, a király parancsára, megjárták Buda pugil özvegyének, Miklós és István nevű fiainak, zalatnai nemeseknek Hont megyében fekvő Zalatna nevű birtokát.¹⁰⁶ A pugil fiai itt nemcsak birtokosok, hanem nemesek is. A pugil persze nem mindig nemes, lehet hospes is, mint János pugil, aki Fyzegtu-i hospes, s e helyen fekvő kúriáját az azonos nevű folyón álló 2 malommal együtt 24 forintért eladta Thutous királyi ajtónálló mesternek.¹⁰⁷ Birtokos volt az a Maglanus nevű pugil is, kinek földjét a miskei konvent 1389-es oklevele említi.¹⁰⁸

A királynak természetesen saját bajvivója volt. Valószínűleg hamis ugyan az az oklevél, mely szerint István ifjabb király Heristhol pugilnak, aki a király ügyében többször vívott párbajt, földbirtokot ad, de az adat aligha lehet légből kapott; hasonló esetnek mindenesetre elő kellett fordulnia.¹⁰⁹

„Speciális” királyi bajvivó egy 1274-re keltezett, de kétségtelenül nem akkor keletkezett oklevél „hőse”, Budafalvai Becer fia Péter, aki tizenegyszer vívott a király parancsára a küzdőtérben (in area certaminis), s mint kiváló bajvivó, mindig győzelmet aratott. Részt vett az Ottokár cseh király ellen vívott morvamezei csatában is és ott súlyosan megsebesült. Péter a király elé járulva azt kérte, hogy őt, testvéreit és megnevezett rokonait a király emelje ki az udvarnokispánok sorából, s emelje a királyi zászló alatt vitézkedő nemesek közé, amit a király meg is tett.¹¹⁰ A királyi bajvivó az udvarnokispánoknak, azaz a királyi udvarispánságok termelő munkát végző népei tisztjeinek sorából származott, s a nemesek közé akart emelkedni, ami a fentebbi, hamisított oklevél szerint sikerült is neki. Vagy mégsem? Nagy Lajos király ugyanis 1356-ban nemesíti a budafalvi Vermes családot. Vermes, Mátyás mester és Miklós pugil apja, Károly Róbert idején a királynak híven szolgált, vérét ontotta és súlyos sebeket szenvedett, érdemeiért őt és fiait — több rokonukkal együtt — a pozsonyi udvarnokok ispánjainak sorából a nemesek közé emeli a király.¹¹¹ Hogy ugyanarról a családról van szó, valószínűsíti, hogy itt is a „budafalvi” előnév szerepel és a Vermes család is udvarnokispán eredetű. De nem lehetetlen az sem, hogy más családról van szó, s az 1274-es hamis oklevélben szereplő család már korábban nemes lett. 1364-ben Lajos király pugilja Tuluk Pál volt, akinek kérésére átírja és megerősíti saját korábbi (1343. július 11.) pátenlevelét.¹¹²

Megállapíthatjuk, hogy a pugilok a legkülönbözőbb társadalmi rétegekből származtak. Volt közöttük castrensis, hospes, udvarnokispán, s volt, aki pugilként szerzett érdemeiért várjobbágy, vagy nemes lett. Általában birtokos emberek, s nem ritkán birtokadományozással jutalmazták őket. Teljesen szabad állapotú, vagy feltételes libertású is lehetett a pugil. Teljesen szolga állapotú pugil nem volt. Láttuk, akkor jutott szolgaságra, ha nem teljesítette vállalt kötelességét. Mindenesetre olyan helyzetben kellett lennie, hogy a fegyverforgatást gyakorolhassa, mert bár a források

106 1327. jan. 5. OL DL 25 079.

107 1346. júl. 22. Visegrád. OL DL 87 194.

108 1389. nov. 18. *Fejér* X/1. 551.

109 1263. *Szentpétery Imre*: Középkori oklevélszövegek. Budapest, 1927. 105. o.; Reg. Arp. 1814.

110 1274. szept. 8. *AÜO* IX. 75.; Reg. Arp. 2551. — Az oklevél kétségtelenül hamis, mert említi a morvamezei csatát, mely 1278-ban zajlott le. Mivel azonban az oklevelet László kalocsai érsek és Tamás erdélyi vajda 1333. aug. 7-én átírta, az eredetinek ennél korábban kellett keletkeznie. Az oklevélben szereplő személyek és események feltétlenül hitelesek.

111 1356. *Fejér* IX/2. 467—471.

112 1364. jún. 20. OL DL 41 579.

szólnak „gyakorlatlan” pugilokról is, ezek semmi esetre sem lehettek a fegyverforgatásban egészen járatlanok, legfeljebb még nem vettek részt perdöntő viadalon. A bajvívás — bár általában nem halálíg ment — igen veszélyes volt, hiszen az orvostudomány s a higiénia akkori állapota mellett a legkisebb seb is halálos lehetett. Ilyen veszélynek csak az tette ki magát, aki gyakorolta már a fegyverekkel bánást.

A pugiloknak voltak földbirtokaik, de nem nagyok. Vagyonos ember aligha vállalta a veszélyes és nehéz bajvívói hivatást, melyben élete állandóan kockán forgott. A kor fegyveres népének életformájához tartozott a folytonos hadakozás, de a bajvívás veszélyesebbnek tűnik, mint a kevés ütközettel járó hadjáratok vagy éppen a magánháborúk. Nem lett volna értelme, hogy igazán vagyonos ember ilyesmire vállalkozzék. Arra való voltak a szegényebb fegyveresek, akiknek a bajvívói hivatás társadalmi helyzetük emelkedését, csekély vagyonuk növekedését jelenthette. Kétségtelen, hogy Magyarországon a pugil hivatása sem lenézett, sem megvetett nem volt, amit az bizonyít legjobban, hogy a pugil nemegyszer a nemesség soraiba is felemelkedhetett.

RÖVIDÍTÉSEK

ÁUO	Árpádkori új okmánytár, Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Közzéteszi: <i>Wenzel Gusztáv</i> . I—XII. Pest, Budapest 1860—1874.
<i>Botka</i>	<i>Theodorus Botka de Széplak</i> : De duellis Hungarorum litis decisoriiis. Pest, 1829.
CIH	<i>Márkus D.</i> (szerk.) Corpus Iuris Hungarici. Magyar törvénytár. Budapest 1899.
<i>Endlicher</i>	Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana. (Ed.: <i>Stephanus Ladislaus Endlicher</i>) Sangalli, 1849.
<i>Fejér</i>	Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera <i>Georgii Fejér</i> . I—XI. Budae, 1829—1844.
HK	Hadtörténelmi Közlemények
HO	Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius. (Kiadják: <i>Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghegy Dezső</i>) I—V. k. Győr, 1865—1873.; (<i>Ipolyi Arnold, Nagy Imre és Véghegy Dezső</i>) VI—VIII. k. Budapest, 1876—1891.
Héderváry O.	A Héderváry család oklevéltára. A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottsága megbízásából közlik <i>Radvánszky Béla és Závodszyky Levente</i> . I. Budapest, 1909.
<i>Kubinyi</i>	Codex diplomaticus Arpadianus. Árpádkori oklevelek. 1095—1301. Közzéteszi <i>ifjabb Kubinyi Ferencz</i> . Pest, 1867.
Mon. Iud.	Magyar—Zsidó oklevéltár. Monumenta Hungariae Iudaica. (Szerk. <i>Friss Armin, Mandl Bernát</i> etc.) I. — Budapest, 1903.
OL DL	Magyar Országos Levéltár. Mohács előtti gyűjtemény.
PR	A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. Kiadja a pannonhalmi Szent Benedek rend. (Szerk.: <i>Erdélyi László, Sörös Pongrác</i>) I—XII/B. Budapest, 1902—1916.
Reg. Arp.	Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. I—II/1. k. (Szerk.: <i>Szentpétery Imre</i>) Budapest 1923—1943.; II. 2—3. k. (Szerk.: <i>Szentpétery Imre—Borsa Iván</i>) Budapest 1961.
Sopron m. O	Sopron vármegye története. Oklevéltár. (Szerk.: <i>Nagy Imre</i>) I—II. k. Sopron, 1889—1891.

SzIE	Szent István-émlékkönyv: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. I—III. Budapest, 1938.
Theiner	Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab A. Theiner. I—II. Romae, 1859—1860.
TT	Történelmi Tár (Budapest).
Vár. Reg.	<i>Karácsonyi János — Borovszky Samu: Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom az 1550-i kiadás hű hasonmásával együtt. Regestrum Varadiense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum descripta effigie editionis a 1550 illustratum sumptibusque capituli Varadiensis lat. rit. Curis et laboris Joannis Karácsonyi et Samuelis Borovszky editum. Budapest, 1903.</i>
ZRG Germ. Abt.	Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung. H. n.
ZsO	Zsigmondkori Oklevéltár. Összeállította Mályusz Elemér. I—II. k. Budapest, 1951—1958.

Андраш Бороши

РЕШАЮЩИЕ ПОЕДИНКИ В ВЕНГРИИ

Резюме

Решающие поединки в средневековой Европе фигурируют как один из видов божьего суда. Институт решающих поединков пользовался популярностью дворянства воинственных европейских народов, более того, крепостного крестьянства также, и этого не могла изменить даже церковь, пользовавшаяся большой властью и влиянием. Она не могла их прекратить, поэтому окружала их клерикальными церемониями и ей удалось достичь того, что церковные лица не принимали участия в таких поединках. Лица, которые были непригодны для решающего поединка или не хотели принимать в нем личного участия, могли нанимать наемного борца.

Институт решающих поединков распространился также и в Венгрии, в 1222 году такие поединки несомненно уже проходили в Венгрии, они имели место еще и в 1540 году. Аристократия страны благоволила к этому институту, который, разумеется, вызывал антипатию в глазах церкви. Способностью к поединку обладали копыеносцы Сепеша, крепостные крестьяне, кастренситы, придворные, личные сервиенты. Их использовали как в частных судебных исках, так и в уголовных процессах, если не было другой возможности доказать, или если обе тяжущиеся стороны это предлагали. Чаще всего их применяли в тяжбах по вопросам имущества. Поединок проводился определенным различным видом оружия, в пешем порядке или на лошади. В 14—15 беках имели место всё более решительные поединки, проводившиеся на лошади, в рыцарских доспехах. В Венгрии было также частым использование наемного борца (пугила). У нас на родине ремесло «пугила» — в отличие от некоторых других стран — не было презираемым занятием. Венгерские пугилы происходили из самых различных социальных слоев. Были среди них кастренситы, госпеты, придворные жупаны, и были такие, госпеты, придворные жупаны, и были такие, кто за заслуги, приобретенные в качестве пугила стали препостными крестьянами или дворянами. Они должны были находиться в таком положении, чтобы могли упражняться во владении оружием. В противном случае едва ли могли они подвергать опасности свою жизнь на поединке. Пугил не был богатым человеком, так как богатые люди не нуждались в том, чтобы вести опасное для жизни ремесло.

DEN PROZESS ENTSCHEIDENDE DUELLE IN UNGARN

Resumee

Im mittelalterlichen Europa kam das den Prozeß entscheidende Duell als eine Art der Gottesgerichte vor. Der Adel der kampflustigen europäischen Völker, sogar auch ihre Leibeigenen hatten die Institution des den Prozeß entscheidenden Duells gern und das konnte auch die Kirche übrigens von großer Macht und Einfluß nicht verändern. Sie konnte diese Duelle nicht abschaffen, so umgab sie sie mit ihren Zeremonien und es gelang ihr zu erreichen, daß geistliche Personen an prozeßentscheidende Duellen nicht teilgenommen haben. Die Personen die für den Zweikampf unfähig waren oder an ihm persönlich nicht teilnehmen wollten konnten Mietfechter anstellen.

Die Institution des den Prozeß entscheiden Duells verbreitete sich auch in Ungarn. In Ungarn gab es solche Kämpfe zweifellos schon im Jahre 1222 und im Jahre 1540 immer noch. Der Adel des Landes hatte diese, der Kirche verständlicherweise zuwider Institution gern, aber auch die Lanzner von Szepes, die Jobagiones castri, die Castrenses, die udvornici und auch die Privat-servienten waren duellfähig. Dieses Duell wurde sowohl in privatrechtlichen Prozessen als auch in Kriminalfällen verwendet, wenn es keine andere Möglichkeit für den Beweis gab oder wenn es von den beiden Prozeßgegnern proponiert wurde. Am häufigsten wurde es in Besitzstreiten verwendet. Der Zweikampf wurde mit verschiedenen bestimmten Waffen zu Fuß oder zu Pferde gestochen. In den 14-ten und 15-ten Jahrhunderten gab es immer mehr prozeßentscheidende Duelle, die zu Pferde und in Ritterbewaffnung gestochen wurden. Auch in Ungarn war es üblich einen Mietfechter (Pugil) anzustellen. In Ungarn war das Gewerbe des Pugils — unterschiedlich von einigen anderen europäischen Ländern — kein verachteter Beruf. Die Pugils in Ungarn kamen aus den verschiedensten gesellschaftlichen Schichten. Unter ihnen gaben es Castrenses, hospites, comites udvornicorum und es gab einige, die für ihre Verdienste als Pugils, Jobagiones castri oder adelige geworden sind. Sie mußten in einer Lage sein, in der sie den Gebrauch der Waffen üben konnten, sonst hätten sie sich kaum den Lebensgefahr des Zweikampfes ausgesetzt. Die Pugils waren nicht reich, weil keine reiche Menschen gezwungen waren, diesen gefährlichen Beruf auszuüben.